

דה-גרמטיזציה כשינוי לשוני:

המקרה של תוית היידוע בעברית בת-ימינו¹

עירית מאיר ועידית דורון (לשונו 2013)

הקדמה

תוית היידוע -- הא הידיעה -- מתפקדת בתולדותיה של העברית כתחילית המהווה חלק ממערכת הנטיה של השם. תורת הצורות של העברית, ושל השפות השמיות בכלל, כוללת בין קטגוריות הנטייה של השם את קטגוריית המין הדקדוקי: זכר ונקבה; את קטגוריית המספר: יחיד, זוגי, רבים; ואת קטגוריית המעמד (state): מעמד נפרד (absolute state), מעמד נסמך (construct state), מעמד מיועד (emphatic state).² נטיית הא הידיעה מסמנת את המעמד המיועד של השם, ועומדת ביחס של ניגוד הן למעמד הנפרד, הבלתי-מיועד, והן למעמד הנסמך, שאינו מיועד ואינו נפרד, דהיינו אינו מיועד ואינו בלתי-מיועד. מהיותם ערכים מנוגדים בנטייה של אותה הקטגוריה, ניתן לגזור את המגבלה ההיסטורית הידועה המונעת את הצטרפותה של תוית היידוע לצורת הנסמך של השם. תוית היידוע מצטרפת לשם בלתי-מיועד והופכת את מעמדו למיועד. השם הנסמך אינו בלתי-מיועד, ועל כן לא תצטרף אליו תוית היידוע. אולם במשלבים בלתי פורמאליים של העברית החדשה חל שינוי המתואר בספרות המחקרית החל משנות ה-30 של המאה העשרים: תוית היידוע מצטרפת פעמים רבות לנסמך בסמיכות, ולא לסומך (גרבל 1930, רוזן 1957, ברמן 1978, אגמון-פרוכטמן 1982, קופין ובולוצקי 2005 ואחרים). מערכת צורני הנטייה של שפות היא מערכת עמידה יחסית לשינויים. ואכן, למרות ההבדלים המרובים בין העברית בת-ימינו לבין מערכות הלשון בתקופות קדומות יותר, צורני הנטייה של העברית בת-ימינו דומים מאוד לצורני הנטייה של העברית המקראית. אמנם המערכת הפונולוגית של העברית בת-ימינו שונה מזו של העברית המקראית, ובשל כך חלו כמה שינויים פונולוגיים בצורנים אלה, אך התנהגותם המורפולוגית תחבירית נראית דומה מאוד, פרט לשינוי שחל בתפוצת הא הידיעה במבנה הסמיכות, המאפשר את הצטרפותה לנסמך ולא לסומך.

¹ ברצוננו להודות למארגני ומשתתפי הכנסים והסמינרים המחלקתיים בהם הצגנו את עבודתנו: הסמינר המחלקתי של החוג ללשון העברית באוניברסיטת בר-אילן, 2005; הכינוס הבינלאומי של *Brill's annual of Afroasiatic languages and linguistics* באוניברסיטת פריס 7, דצמבר 2009; יום העיון של החוג ללשון העברית באוניברסיטת חיפה, 2010; הכינוס הבינלאומי של פרויקט היידוע באוניברסיטה הפדראלית של סנטה-קטרינה בפלוריאנופוליס, ברזיל, אוגוסט 2012; הסמינר המחלקתי של החוג לבלשנות באוניברסיטה העברית בירושלים, נובמבר 2012. כמו כן ברצוננו להודות לשלושה קוראים-מעריכים אנונימיים על הערותיהם המועילות. המחקר של המחברת השניה נתמך ע"י מענק-המחקר מס' 1157/10 של הקרן הישראלית למדע.

² קטגוריית המעמד התלת-ערכית (נפרד, נסמך, מיועד) מופיעה בדקדוקי השפות השמיות מאז ימי הביניים, וההבחנה הסמנטית שהיא מביעה נידונה אף היא בספרות (ראו סקירה של דורון ומאיר 2013). ערך הנסמך בקטגוריה זו אינו מבחין בין נסמך בסמיכות בה האיבר השני הוא צירוף שמני (*חדר המורה*) לבין נסמך בסמיכות בה האיבר השני הוא כינוי גוף (*חדרי*).

במאמר זה אנו מבקשות לטעון כי שינוי זה הוא חלק ממהפך רחב יותר בתפוצתה של תווית היידוע ובמעמדה המורפולוגי. הא הידיעה נמצאת בימינו בעיצומו של מהפך שבו היא הופכת מתחילית נטייה מורפולוגית לצורך חבור תחבירי (צורן קליטי), כלומר היא הופכת להיות אלמנט דקדוקי עצמאי יותר. שינוי זה מנוגד לכיוון השינוי הרגיל בתהליכי גרמטיזציה; זהו שינוי של דה-גרמטיזציה, סוג נדיר הרבה יותר של שינויים לשוניים. נפתח בסקירה של ההיבטים הסמנטיים של תווית היידוע כתחילית נטייה מורפולוגית המיידיעת את השם. לאחר מכן נעבור לאפיין את השינוי המתחולל במעמדה המורפולוגי של תווית היידוע, נתאר את התהליכים שלוקחים בו חלק, נבדוק האם ניתן לאפיין אותו כתהליך של דה-גרמטיזציה, ונבחן את השינויים שהוא מחולל בעקבותיו.

תווית היידוע – היבטים סמנטיים

ברוב לשונות העולם, תווית היידוע הינה תווית תחבירית המסמנת את הצירוף השמני בכללותו, ואילו בעברית (ובשפות שמיות, ואף לא-שמיות, אחרות) תווית היידוע מהווה צורן מורפולוגי המצטרף אל השם. להבחנה זו יש השלכות סמנטיות כבדות משקל. צירוף שמני מיועד משמש בדרך כלל כביטוי מצייין (referential) המציין אובייקט (פרגה 1892). בהשפעת גישתו של ראסל 1905, מקובל להניח כי האובייקט הוא יחיד (unique) בהקשר הנתון. במילים אחרות, צירוף שמני מיועד הינו בעל ציון מיועד.³ לעומתו שם מיועד – שם בצירוף הא הידיעה – במקרים רבים איננו משמש כביטוי מצייין. למשל, כאשר מדובר בשם מיועד שמצטרף אליו לוואי, השם הוא גרעין הצירוף השמני, והוא איננו ביטוי מצייין לכשעצמו, אלא רק הצירוף השמני כולו יכול להוות ביטוי מצייין: המאור הגדול מצייין את השמש, ו-המאור הקטן מצייין את הירח. אילו היה המאור לכשעצמו ביטוי מצייין בתוך הצירופים האלה, הוא לא היה בעל ציון יחיד. מכאן שהשם המיועד אינו בהכרח ביטוי מצייין, ובמקרים שכאלה הוא אינו בעל ציון מיועד. בעברית אם כן, תווית היידוע מסמנת את השם אליו היא מצטרפת כמיועד, כאשר לביטוי שם מיועד יש משמעות צורנית, של שם במעמד מיועד – שם בצירוף הא הידיעה – ונוסיף לכך גם כינויי גוף ושמות פרטיים. למיטב ידיעתנו לא קיימת בספרות הבלשנית התייחסות לשאלת איפיונו הסמנטי של השם (לעומת הצירוף השמני) המיועד. ברצוננו להציע איפיון חלקי, הבנוי על אלמנט של התנייה. התנאי שאנחנו מציעות הוא כללי, והוא חל הן על השם והן על הצירוף השמני המיועד:

אם שם (או צירוף שמני) מיועד משמש כביטוי מצייין, אזי הוא מצייין אובייקט יחיד (unique) בהקשר שבו הוא מופיע.

למשל, במשפט המלך רודף אחרי דוד, השם המיועד המלך מופיע בעמדה של ביטוי מצייין, ועל כן הוא מצייין אובייקט יחיד בהקשר שבו הוא מופיע: שאול בהקשר התנ"כי.⁴

³ סקירת גישות שונות לניתוח הצירוף השמני המיועד יש אצל ליונס 1999, אבוט 2004, היים 2011.

⁴ גלינרט (1991) מבחין בין יידוע דקדוקי ויידוע סמנטי, הבחנה הנדונה בהרחבה בעבודתו של דנון (2001, 2008, 2008ב, 2008ג ועוד), אצלו היידוע הדקדוקי מכונה יידוע תחבירי. לטעמנו יידוע הינו מעצם טבעו מונח צורני/ תחבירי/ דקדוקי בלבד,

כאמור, היידוע בעברית הינו נגזרת של הקטגוריה הצורנית של מעמד. סימונו של השם כמידוע תלוי במעמדו; שם נפרד יסומן כמידוע באמצעות הא הידיעה, ואילו שם נסמך -- באמצעותו של סומך מידוע. כאשר שם מידוע משמש כסומך, הסמיכות כולה היא מידועת. מן הבחינה הסמנטית, כאשר הסומך מידוע, הסמיכות כולה תהיה בדרך כלל בעלת ציון מידוע. הדבר נובע מן הסמנטיקה של הנסמך, אשר מתפרש בדרך כלל כמתאר יחס שהוא פונקציה (הלר 2002), דהיינו יחס המתאים ערך יחיד לכל סומך. מכאן שאם הסומך מציין אובייקט יחיד, גם הסמיכות כולה תציין אובייקט יחיד. למשל בסמיכות אבי המלך, המלך הוא מידוע, וכיוון שאב הוא יחיד, אזי גם אבי המלך הוא מידוע. יוצאים מן הכלל הם המקרים שבהם אין אפשרות לפרש את הנסמך כפונקציה, בגלל טיבו של השם הנסמך עצמו. במקרה כזה הסמיכות לא תהיה בעלת ציון מידוע גם אם הסומך מידוע, למשל בסמיכות איש האדמה (בראשית ט, כ), נקיע הסלע (ירמיה יג, ד), בתולת ישראל (דברים כב, יט). במקרים אלו הסמיכות אינה מציינת אובייקט יחיד (אלא איכר, נקיע סלע כלשהו, בת ישראל כלשהי) למרות שהיא מידועת (וולטקה וא'קונור 1991, 241). דוגמאות מן העברית החדשה ניתנו ע"י דנון (2001): עובדת השגרירות, בוגר החוג לבלשנות, חבר הוועדה, שחקן הקבוצה, חייל צאל, תושב השטחים.⁵

חשוב לחזור ולהדגיש כי הציון המידוע של שם מידוע מותנה קודם כל בכך שהוא משמש מלכתחילה כביטוי מציין. אמנם כינויי גוף ושמות פרטיים משמשים ככלל אך ורק כביטויים מציינים, אולם שמות במעמד מידוע – שמות בצירוף הא הידיעה – אינם משמשים דווקא כביטויים מציינים. כאשר הא הידיעה מצטרפת לשם שאינו משמש כביטוי מציין, היידוע אינו מניח כלל קיום של אובייקט. מקרה אחד שבו שם מידוע אינו בהכרח מציין הוא כאשר הוא נמצא בעמדה פרדיקטיבית במשפט (סטרוסון 1950). במשפט דוד אינו המלך, ייתכן אמנם ש-המלך הוא שם המציין את שאול, ואז המשפט הוא אמיתי כיוון שדוד אינו שאול, אולם המשפט אמיתי גם בהקשר של טרום המלוכה, כאשר כלל אין מלך. בהקשר האחרון המלך הוא שם מידוע שאינו מציין.⁶

מקרה שני של שם מידוע שאינו ביטוי מציין הוא שם העומד ביחס אטריבוטיבי לסביבתו, דהיינו שם המצטרף כלוואי או שמצטרף אליו לוואי. ישנם כמה תת-מקרים:

א. שם מידוע שמצטרף אליו לוואי, כפי שראינו במקרה של השם המידוע המאור, שאינו ביטוי מציין כאשר הוא משמש כגרעין הצירופים: המאור הגדול ו-המאור הקטן.

ואילו מן הבחינה הסמנטית, המונח המקביל הינו בעל ציון מידוע. ציון מידוע הינו בדרך כלל אובייקט יחיד בהקשר, אולם נזכיר בהמשך גם מקרים שבהם ציון מידוע אינו עניין של יחידות כי אם של מקסימאליות או מוכרות.

⁵ דנון (2008ב) סבור שתיתכן גם אי-התאמה הפוכה, ובה הסמיכות הינה בעלת ציון מידוע מבלי שיהיה ציון מידוע לסומך, למרות ששניהם מידועים. הוא מביא כדוגמה את המשפט תמונת הנזיר שתלויה כאן על הקיר הודפסה בהודו, שבו לדבריו הנזיר אינו בעל ציון מידוע, כיוון שיתכן שמדובר בתמונה של נזיר כלשהו. לדעתנו זוהי השתקפות העובדה שיש לסמיכות תמונת הנזיר גם פירוש של הרכב (compound).

⁶ לא נזכיר את המחלוקת המפורסמת בספרות בנוגע לדרכים השונות להתמודד עם הציון הריק של המלך בהקשר האחרון אילו הופיע במשפט בעמדה של ביטוי מציין. בכל מקרה, המשפט לא היה אמיתי. זאת לעומת המשפט בטקסט שהוא אמיתי באותו ההקשר, כיוון שבו המלך מלכתחילה אינו בעמדה של ביטוי מציין, אלא בעמדה פרדיקטיבית.

ב. שם מיודע, בדרך כלל בצורת בינוני, המצטרף לשם אחר כלוואי. למרות היותו מיודע, הוא אינו מציין. למשל המסתתר אינו ביטוי מציין כאשר הינו לוואי בדוגמה: עבריין המסתתר. יידוע הבינוני המסתתר בתוך הלוואי אינו מניח לא קיום של אובייקט המסתתר בהקשר ולא את יחידותו. שימוש זה הוא הקרוב ביותר לשימוש המקורי של הא הידיעה כמסמנת שעבוד בלבד, לפחות על פי עמדתם של חוקרים מסוימים, למשל גזלה (2006). ואילו כאשר אותו הבינוני עצמו מופיע בעמדה שבה הוא ביטוי מציין, יש לו ציון מיודע, המניח גם קיום וגם יחידות, למשל: זיהינו את המסתתר.

ג. שם מיודע בעמדה של סומך בסמיכות שהינה הרכב (compound). גם שם כזה אינו מציין למרות היותו מיודע. לתווית היידוע אין כל תרומה בבניית משמעות הסומך, כיוון שזה אינו משמש כביטוי מציין. תרומתה היא בסימון הסומך כמיודע, דבר התורם לסימון הסמיכות כולה כמיודעת, על פי הכלל שהזכרנו לעיל בקשר לסמיכות בכלל: כאשר שם מיודע משמש כסומך, הסמיכות כולה היא מיודעת. למשל, השם המיודע המלכות אינו ביטוי מציין כחלק מההרכב כתר המלכות. רק ההרכב בשלמותו הוא ביטוי מציין, ועל כן גם בעל ציון מיודע. אישוש לכך ימצא באפשרות לחזור על ההרכב כולו באמצעות כינוי גוף, בעוד שלא טבעי לעשות זאת עבור הסומך, אשר אינו בעל ציון מיודע, ואף כלל אינו מציין:

1. שאול קיבל את כתר המלכות, למרות שלא רצה בו.

2. שאול קיבל את כתר המלכות, # למרות שלא רצה בה.

לסיכום, כאשר הא הידיעה מצטרפת לשם שאינו משמש כביטוי מציין, אלא מופיע בעמדה פרדיקטיבית או אטריבוטיבית, היידוע אינו מניח קיום של אובייקט שהשם מציין אותו. בשאלת היחידות, יש הבדל בין העמדה האטריבוטיבית לפרדיקטיבית. בעוד שאין כל קדם-הנחות בשימוש בשם מיודע בעמדה אטריבוטיבית, לא קיום ולא יחידות, השימוש בשם מיודע בעמדה פרדיקטיבית מניח את יחידות האובייקט אם הוא קיים, אם כי אינו מניח קיום. למשל, בשימוש הפרדיקטיבי שראינו לעיל של המלך ב-דוד אינו המלך, למרות שאין הנחה שקיים מלך, יש בכל זאת הנחה שאם הוא קיים אזי הוא יחיד (דורון 1983). לעומת השימוש האטריבוטיבי, שאינו מניח לא קיום ולא יחידות, והשימוש הפרדיקטיבי שאינו מניח קיום, השימוש בשם במעמד מיודע כביטוי מציין מניח ככלל גם קיום וגם יחידות. כאשר שם מציין הוא מיודע, קיים אובייקט אותו הוא מציין, והאובייקט הוא יחיד בהקשר הנתון. יש להבהיר כי יחידות אינה נקבעת בהכרח ברמת הפריט (token), אלא היא יכולה להקבע ברמה של הסוג (או הטיפוס type) של העצם. למשל:

3. דינה מדברת בטלפון, וגם דני מדבר בטלפון.

למרות שהשם הטלפון הוא מיודע, אין נובע מכך שהוא יחיד כפריט בהקשר הנתון. דינה ודני אינם בהכרח מדברים באותו המכשיר, אלא באותו סוג של מכשיר.

ישנם מקרים מיוחדים בהם ציון מיודע אינו מתפרש במונחים של יחידות בהקשר, אלא מתאים יותר לפרשו במונחים של מוכרות (familiarity) מתוך ההקשר (יספרסן 1949, פרק 14.1). למשל, בדוגמה

הבאה האיש אינו יחיד, שהרי גם השוטר הוא איש. אולם יהיה זה מוצדק להשתמש בשם המיודע האיש, כיוון שביטוי זה מציין אובייקט שכבר מוכר כאיש מתוך ההקשר:

4. איש ניגש ברחוב אל שוטר. האיש שאל את השוטר מה השעה.

דוגמאות מסוג זה מצביעות על כך שלעיתים יש לשלב יחידות עם מוכרות. למען הדיוק, המונח *יחידות* איננו מספק גם מהיבט נוסף, מהיותו בעצם רק מקרה פרטי של תכונה אחרת כללית יותר, תכונת המקסימאלינות, אשר היא-היא התכונה הרלוונטית לסמנטיקה של היידוע (הוקינס 1978, שרווי 1980). מקסימאליות חשובה כאשר רוצים להכליל את הסמנטיקה של היידוע גם לשמות בנטיית הרבים. באופן כללי, שם מיודע מציין את האובייקט המקסימאלי מבין כל אלה שהוא יכול לציין. כאשר התחום מורכב מאובייקטים יחידים, לא ניתן בדרך כלל להגדיר ביניהם יחס סדר, וכדי שהאובייקט המקסימאלי יהיה בכל זאת מוגדר, צריך שיהיה מדובר באובייקט יחיד, ומכאן נובעת יחידות הציון במקרה של שמות ביחיד. אולם במקרה של שמות ברבים, התחום מורכב מקבוצות של אובייקטים ולא מאובייקטים בודדים, וישנו יחס סדר טבעי של הכלה בין הקבוצות השונות של האובייקטים (לינק 1983). הקבוצה המכילה את כל האובייקטים כולם היא המקסימאלי והיא זו שמציין שם העצם המיודע ברבים. אכן, הילדים מציין את קבוצת כל הילדים בהקשר נתון, שהוא האובייקט המקסימאלי המכיל את כל הקבוצות שהן ילדים באותו ההקשר. אולם למען הפשטות, נתעלם ככל שניתן מנטיית הרבים ומסוגיית המוכרות, ונמשיך לדבר על יחידות האובייקט אותו מציין השם המיודע כאשר הוא משמש כביטוי מציין. רק לקראת סוף המאמר תשוב ותעלה סוגיית המקסימאליות, כאשר נצביע על היווצרותו של ניגוד משמעות חדש בעברית. הא הידיעה בדרך-כלל אינה מצטרפת לשמות פרטיים. ההסבר המקובל לכך, למשל אצל וולטקה ואוקונור (1991, 239) הוא ששם פרטי הוא מיודע מטיבו, ולפיכך הוספת תוית היידוע אליו היא בגדר עודפות. הסבר זה אינו מספק. ראשית, בשפות רבות אפשר להוסיף תוית יידוע לשם פרטי, דבר המלמד כי אין מניעה עקרונית להוסיף תוית יידוע לשם פרטי, אם כי לשפות שונות יכולות להיות התניות שונות בעניין זה. שנית, ישנם גם מקרים יוצאי דופן בתוך העברית עצמה: *היאור*, *הלבנון*, *הככר*, *הנהר*, *אבן העזר*, *האלהים*, *הבעל*, *השטן* (שם 249). גושן-גוטשטיין, לבנה ושפאן (תשכ"ט, 21) מציינים כי אמנם בדר"כ לשמות פרטיים אין מצרפים הא הידיעה בעברית החדשה, אך ישנם שמות פרטיים הבאים רק בצירוף הא הידיעה, כגון *הכרמל*, *השרון*. אכן הא הידיעה בדרך כלל אינה מצטרפת לשמות של אנשים (*היעל, *היוסף), ערים (*הירושלים, *החיפה), וארצות (*הישראל), וניתן לומר ששמות אלה מיודעים לכשעצמם. אולם שמות פרטיים אחרים באים תמיד בצירוף הא הידיעה, כגון שמות של הרים (*הכרמל*, *החרמון*), נהרות (*הירדן*, *הנילוס*), חבלי ארץ (*הגליל*, *השרון*, *הנגב*) אגמים (*הכינרת*) ומוסדות (*הכנסת*, *ההסתדרות*). כמו כן נעשה גם שימוש בסמיכות ובלוואים בבניית שמות פרטיים: *הר סיני*, *ים המלח*, *שדרות הרצל*, *עמק המצלבה*, *הים התיכון*, *האוניברסיטה העברית*, *הסלע האדום*, ועוד. גם לבני אדם ובעלי חיים ניתנים לעיתים שמות שהם הרכבים שמניים מיודעים: *האנס המנומס*, *האופנובוק*, *פנג הלבן*, *הדובון* לא לא. מכאן שהתחביר של שמות פרטיים אינו שונה בעיקרו מן התחביר של שמות מיודעים אחרים, ולעיתים אף שמות שאינם במעמד מיודע מיודעים (*כיפה אדומה*). ההבדל בין שמות פרטיים לשמות כלליים

איננו איפוא בצורה, אלא בכך שהשם הפרטי, לעומת השם הכללי, הוא מיודע ללא קשר למעמדו הצורני. הבדל נוסף הינו הבדל סמנטי: שמות פרטיים משמשים בדרך כלל כביטויים מציינים בלבד, והם בעלי ציון שאיננו רק מיודע, אלא גם קשיח (קריפקה 1972) – ז"א אינו משתנה על פי ההקשר. כל אובייקט ייקרא בשמו בלא תלות בהקשר. יתר על כן, שמות כלליים מתפקדים באופן שיטתי גם כשמות פרטיים, למשל כשמות פרטיים של מינים טבעיים כגון בעלי חיים, מתכות וכו' (פטנס 1973), או תופעות מופשטות כגון שפות, תכונות ועוד. אמנם השם הכללי מתאר פרטים או חלקים מתוך מכלול, אולם בתפקדו כשם פרטי הוא מציין את המכלול כולו, ולא פרטים מתוכו. מבחינה צורנית, תפקודו של השם הכללי כשם פרטי אינו מצריך בהכרח תווית יידוע, והצטרפותה מותנית בין היתר בתנאים תחביריים; למשל היא נוטה להצטרף לנושא יותר מאשר למושא. אומרים אני מדברת עברית אבל העברית התחדשה במזרח אירופה. כך גם אני אוהבת כלבים אבל הכלבים הם ידידי הטובים ביותר של האדם, או הפוליטיקאי הזה נגוע בשחיתות אבל השחיתות היא מקור כל הצרות בחיים הציבוריים.

לסיכום, הצבענו על כך שניתן לכלול שמות מיודעים, ובפרט שמות במעמד מיודע – שמות בצירוף הא הידיעה - ושמות פרטיים, בקטגוריית היידוע כפי שהיא מוכרת בלשונות העולם, למרות שקטגוריה זו מוגדרת בשפות אחרות לצירופים שמניים בלבד ולא לשמות.

תוית היידוע בתולדות העברית

על פי כל הידוע, לא היתה תווית יידוע בפרוטו-שמית, וניגוד המעמד היה בינארי בלבד, בין המעמד הנפרד לנסמך (בארט 1913, 2-131), כפי שהדבר למשל באכדית ובגעז (ליפינסקי 2001, 272 ואילך). תווית היידוע הינה איפוא חידוש. התנהגות הא הידיעה אופיינית לתווית היידוע בכמה ענפים של השפות השמיות (הענף הכנעני, הארמי, הערבי והדרום-ערבי), ומעלה את האפשרות של מוצא קדום משותף לתווית היידוע בשפות אלו או של תכונה איזורית משותפת (הונרגרד 2005, 186).⁷

רוב החוקרים גורסים כי תווית היידוע התפתחה מכינוי רמז דאיקטי ('ר' בלאו תש"ע 162-159, רובין 2005, פרק 4 ומקורות שם). כינויי רמז אטריבוטיביים הם אכן אחד המקורות הנפוצים ביותר להתפתחות של תווית יידוע בלשונות העולם; היינה וקוטבה (2002, 109-111) מציינים את כינויי הרמז כמקור יחיד להתפתחות תווית יידוע בשפות העולם באמצעות תהליכי גרמטיזציה. אך ייתכן שתווית היידוע בשפות השמיות השונות מקורן בכינויי רמז שונים, ואין להן מקור אחד משותף (רובין 2005). חוקרים אחדים אינם מסכימים עם הסברה שתווית היידוע התפתחה מכינויי רמז. פת-אל (2009) טוענת כי

⁷ הונרגרד מציין כי ההתנהגות התחבירית של תווית היידוע בענפים אלו דומה מאוד, ואילו הצורה המורפולוגית שלהן שונה. האפיונים התחביריים המשותפים כוללים הופעת התווית על הסומך ולא על הנסמך, אי הופעת התווית על שמות עצם עם נטיית קניין, אי הופעת התווית על שמות עצם פרטיים, התאם ביידוע בשמות עצם אטריבוטיביים והיעדר התאם בשמות עצם פרדיקטיביים. הקווים התחביריים המשותפים יכולים להצביע על מוצא משותף, אך היעדרה של תווית היידוע באוגרית ונדירותה בטקסטים עבריים קדומים, בנוסף למגוון הצורני של התווית בשפות השונות מקשה על ביסוס השערה זו (הונרגרד 2005, 186). יתרה מזאת, כפי שהעיר אחד הקוראים-מעריכים של מאמר זה, חלק מהתכונות המצוינות לעיל (אלו שאינן נוגעות ליידוע הסמיכות או שם-עצם עם כינוי קניין) נפוצות גם בשפות שאינן שמיות, דבר המקשה על ביסוס השערה של תכונה איזורית משותפת.

כינויי הרמז נוטים לפי מין ומספר, ואלו תוית היידוע בשפות השמיות אינה נוטה. בשפות שבהן תוית היידוע התפתחה מכינויי רמז, סימון המין הדקדוקי והמספר על התוית נשאר. על יסוד השוואה בעמדה התחבירית של תוית היידוע בשפות שמיות שונות, מציעה פת-אל כי תוית היידוע השמית מקורה במילית פרזנטטיבית בלתי נוטה שתפקידה המקורי היה לסמן עמדה אטריבוטיבית, וסימון היידוע הוא התפתחות מאוחרת יותר. גזלה (2006) מציע כי תפקידה המקורי של תוית היידוע בשפות השמיות היה לסמן שעבוד תחבירי.

יהא אשר יהא מקורה של הא הידיעה, בתולדותיה של העברית היא משמשת כצורן נטייה של השם. מבחינה פונולוגית, צורתה הבסיסית של הא הידיעה היא ha- (ה-). בעברית המקראית היא גורמת למכפל בעיצור הראשון של הבסיס שאליו היא מצטרפת. להא הידיעה יש במקרא שתי חלופות פונולוגיות נוספות, ה- ו- ה, המופיעות בסביבות פונולוגיות שבהן המכפל מנוע (וולטקה ואוקונור 1991, 237-238). בנוסף לחלופות הפונולוגיות של הצורן עצמו, הצטרפותה של הא הידיעה לבסיסים מסויימים גורמת לשינוי בבסיס: אָרֶץ – הָאָרֶץ, אָרוֹן – הָאָרוֹן, עֵם – הָעֵם, פֶּר – הַפֶּר (שם 238). מבחינה מורפית-תחבירית, הא הידיעה מצטרפת לשמות, ובכלל זה שמות עצם, שמות תואר, בינוניים וכינויי רמז.⁸ בהצטרפותה לתוארי פועל, יש לתוית היידוע גם פונקציה דמונסטרטיבית (היום במשמעות 'היום הזה', הלילה במשמעות 'הלילה הזה'), אך פונקציה זו היא מוגבלת מאוד (בלאו תש"ע, 158).

כמו צורנים של קטגוריות נטייה אחרות (המין והמספר), הא הידיעה משתתפת בתהליכי התאם דקדוקי בין הגרעין השמני לשמות התואר וכינויי הרמז המלווים אותו; היא מצטרפת לא רק לגרעין הציורף השמני אלא גם ללוואים השמניים שלו, לוואי שם-תואר ולוואי כינוי רמז (בלאו, תש"ע 162-160). לוואי שמני מתאים לגרעין שלו במין, מספר וביידוע. אמנם יש מקרים רבים של היעדר התאם ביידוע, וחוקרים רבים ניסו להסביר מקרים אלו: שֵׁבַע פְּרֹת הַטֹּבֹת (בראשית מא, כו), חָצֵר הַגְּדֹלָה (מלכים א' ז, יב), קִנְהַ הַטּוֹב (ירמיה ו', כ) (וולטקה ואוקונור 1991, 260). פת-אל (2009) מניחה כי מקרים אלו, שנמצאים בכל השפות השמיות, מעידים על כך כי התפקיד המקורי של הצורן לא היה ציון יידוע אלא ציון פונקציה אטריבוטיבית, וציון היידוע והשתתפות בתהליכי ההתאם הם התפתחויות מאוחרות יותר. אך כבר בלשון המקרא המצב הרגיל הוא שהא הידיעה משתתפת בתהליכי התאם (בלאו תש"ע, 162-158, הונגרד 2005, 185, וולטקה ואוקונור 1991, 258).

בלשון המשנה ההתאם ביידוע חלש יותר מאשר בלשון המקרא, ולצד מבנים שבהם יש התאם ביידוע ניתן למצוא גם מקרים רבים שבהם רק הלוואי התוארי מיועד, כדוגמת: *ועדשים המצריות* (מעשרות ה, ח), *סוכה האחרונה* (יומא ו, ו), *שלוש תעניות הראשונות* (תענית ב, ו) (אזר תשנ"ה, 209), וכן *כנסת הגדולה*, *שם המפורש*, *לשון הרע* (שרביט 1994). צרפתי (1989, 164) מציע כי התפוצה הרחבה של

⁸ ישנן דוגמאות ספורות במקרא שבהן הא הידיעה מצטרפת לפועל נוטה, כגון: "עמך הנמצאו פה". (וולטקה ואוקונור 1991, 248).

דגם זה בלשון המשנה היא באנלוגיה למבנה הסמיכות, ואילו לדעת בר-אשר (תשמ"ח), מבנה זה הוא הקדום מבחינה היסטורית, והיא הידיעה הועברה לשם העצם בדרך של גרירה.⁹

עברית בת ימינו

בחינה של התנהגותה של הא הידיעה בעברית בת-ימינו מעלה כי לכאורה לא חלו בה שינויים מרחיקי לכת ביחס ללשון המקרא. מבחינה פונולוגית, הא הידיעה היא צורן תחילי חבור. בשל השינויים במערכת הפונולוגית של העברית בת ימינו, ובייחוד היעלמות המכפל והיעלמות ההבדל בין תנועות קטנות לגדולות, להא הידיעה יש רק מופע אחד, ha-, המבוטא בדרך כלל כדיבור כ-a-. המופע he- כבר אינו מותנה בסביבה פונולוגית מסוימת, והשימוש בו מסמן משלב גבוה (גלינרט 1991, 6), ופעמים רבות הדוברים משתמשים בחלופה זו בסביבות פונולוגיות שגויות.

כמו בלשון המקרא, הא הידיעה מצטרפת לשמות: שמות עצם, שמות תואר, בינוני, כינויי רמז. כבלשון המקרא, הא הידיעה משתתפת בתהליכי התאם דקדוקי: שמות תואר מתאימים לשם העצם שהם מלווים במין, במספר וביידוע. כאשר הגרעין מיועד, כך גם כל אחד מהמלווים: *האיש הגבוה ההוא, האישה טובת הלב הזו, תל-אביב הקטנה, פנקס הקטן* (ברכט).

דנון (2008א) מראה כי תהליכי התאם אלו התרחבו, וחלים גם על לוואי צירוף יחס במקרים מסוימים:¹⁰

5. א. ילדה עם צמות ארוכות

ב. הילדה עם הצמות הארוכות

ג. *הילדה עם צמות ארוכות

כצורני נטייה אחרים, הא הידיעה מופיעה על כל אחד מהרכיבים במבני איחוי:

6. א. הילדים והילדות

ב. *הילדים וילדות

כמו בלשון המקרא, היא אינה מצטרפת לשם הנטוי בכינוי קניין.¹¹ במשלבים גבוהים היא אינה מצטרפת לנסמך בסמיכות, בין אם הנסמך הוא שם-עצם (בית הספר), שם-תואר (טוב-הלב) או שם-מספר (שלושת הילדים). אך חוקרים רבים מסייגים את הקביעה האחרונה, ומציינים כי בשפה הדבורה או במשלב בלתי-פורמאלי ניתן למצוא צירופי סמיכות שבהם הא הידיעה מצטרפת לנסמך ולא לסומך. זהו השינוי המשמעותי ביותר בהתנהגותה של הא הידיעה המצוין בספרות. מקורות רבים מציינים כי בעברית בת-

⁹ בנוסף, יש גם מקרים מעטים של צירופים שבהם הא הידיעה מצטרפת לשם העצם ולא ללוואי התואר: עיקר הלוח שוטה (שביעית ז, ב), ולא את השפחה משוחררת (עדויות ה, ו) (אזר תשנ"ה, 210), אך דוגמאות אלו הן נדירות, וצרפתי (1989, 160) רואה בהן צורות תת-תקניות.

¹⁰ אולם ייתכן שם לא מיועד שמלווה אותו צירוף יחס מיועד: ספר על האינפלציה, טכנולוגיה בת-ימינו (כאשר יש לראות ב-בת במקרה זה מילת יחס).

¹¹ מבחינה תחבירית, שם נטוי בכינוי קניין מהווה נסמך שיש לו סומך מיועד.

ימינו במקרים רבים הא הידיעה מצטרפת לנסמך בסמיכות, ולא לסומך. אירנה גרבל, בעבודת הדוקטורט שלה (גרבל 1930, 59) מביאה דוגמאות כגון *הכית-כנסת, השחרזורים-אצילים*, ומציינת כי לעתים תוית היידוע מוצבת לפני צירוף שמני שלם. רוזן (1957, 169) מביא דוגמה מתועדת מגלי צה"ל: "הוא קיבל את ה-(דרגת-סגן-משנה)". צורת הכתיבה של דוגמה זו מראה כי רוזן תפס את הא הידיעה כמצטרפת לצירוף כולו.¹² ברמן (1978, 250) מציינת כי הרכבי סמיכות ממולנים, כלומר צירופים שהפכו לשמש כלקסמות, כגון *בית-ספר, מרכז משק, נוטים בשפה יומיומית לקבל יידוע באמצעות יידוע הנסמך: הבית-ספר, המרכז משק, הצורות בית-הספר, מרכז המשק, נתפסות כצורות נורמטיביות המשמשות במשלב גבוה. עוד היא מציינת כי הופעת הא הידיעה על הנסמך מאפיינת גם דיבור של דוברים משכילים. אגמון-פרוכטמן (1982, 15) מציינת כי "בעברית המדוברת נוספת תוית הא לצירופים עפ"ר בראשיתם, וע"י כך הופך הצירוף לכעין מילה אחת." היא מביאה דוגמאות רבות מטקסטים משנות ה-70 לתפוצה זו של הא הידיעה: *המס-ערך-מוסף, המועדון ביליארד, המילת כבוד שלי, השולחן טואלט, הארון בגדים, הקצין סעד* ועוד רבות אחרות. גם קופין ובולוצקי (2005, 267) מציינים כי צירופי סמיכות ממולנים נוטים להיתפס כלקסמה אחת, דבר המתבטא בכתיבתם באמצעות מקף או תיבה אחת, והקדמת הא הידיעה לצירוף כולו. גלינרט (1991, עמ' 139) מציין כי בצירופי שם-מספר + ש"ע מיוחד, בעברית דבורה לעתים תוית היידוע מצטרפת לשם המספר ולא לשם-העצם, כפי שהצורה התקנית מחייבת.*

להלן מספר דוגמאות מהשנים האחרונות, אך העובדה שהתנהגותה של הא הידיעה מוזכרת כבר במחקרים משנות ה-30 מלמדת כי תופעה זו אינה חדשה כלל ועיקר.

7. כן, בטח, נראה אותך מעביר אותה בסבבה עם **המנהלת משמרת** שיושבת לי על הראש. (מיכל פלג, העיר הפנימית, הספרייה החדשה, 1998, עמ' 129)
8. החוצפנים **החסרי כשרון** האלה. (גל"צ, המילה האחרונה, 20.7.03)
9. **המחנה אימונים** באוסטרליה לא הצליח. (שיחה עם רפי רשף, גל"צ, 21.7.03).
10. רק אם יהיו שם מבצעים של **הסוף עונה** (נ. מאיר, בת 14, 28.7.03)
11. הבוקר למשל בוטל לו **השיעור נהיגה**. (הארץ 10.8.03 מדור ספורט 7ד)
12. מה אתה רוצה על כל **החמש תשובות** שלך בבנימינה
<http://www.tapuz.co.il/communa/ViewmsgCommuna.asp?CommunaId=29972&msgid=26804>
 613
13. וכמובן גם אחד או שניים שהסתובבו עם האף גבוה בעננים, מספרים לכל מי שלא רוצה לשמוע איך הצליחו ברגע האחרון לענות על כל **השלושה תרגילים**
<http://israblog.nana10.co.il/blogread.asp?blog=15383&blogcode=1873201>.

¹² אנו מודות לקורא-מעריך שהפנה את תשומת ליבנו לדוגמאות אלה.

14. כל אחד נישנש מהצלחת של השני, חוץ מהסלט אבוקדו, שאותו הזמינה ג'ונס לכל אחד בנפרד. (מוסף הארץ, 27.2.04, עמ' 50, "תום ג'ונס", תרגום של רוב הורבורגר, ניו יורק טיימס).

15. הניקוי יבש הרס לי את השמלה שיש עליה פנינים

<http://www.lawforums.co.il/ObjDoc.asp?PID=88016&OID=93262&docMode=print&oType=>

3

16. אני מחפש אותך האחת והיחידה הטובת לב שתהיי נשית, אסתטית ומטופחת

<http://www.2become1.co.il/551860/%D7%92%D7%91%D7%A8-%D7%91%D7%9F-48-%D7%9E%D7%97%D7%95%D7%A5-%D7%9C%D7%90%D7%A8%D7%A5-%D7%9B%D7%A8%D7%98%D7%99%D7%A1.aspx>

17. כשראיתי שאתר גרופלי מביא את הנטול קפאין של Zicaffe האיטלקית- מיד נדלקתי.

<https://www.groupli.co.il/deals/buy/391.htm>

18. הילד הקיבוצניק מעין חרוז, הפופולרי, היפה תואר, האינטליגנטי והשנון, הפך לשבר כלי שבקושי מצליח לאסוף את רסיסי חייו.

www.youtube.com/watch?v=a3XCSr2h49E

רוב החוקרים המנסים להסביר את התופעה תולים אותה בשינוי המעמד של הסמיכות, ממבנה המציין שייכות למבנה בעל פונקציות אחרות בשפה. אחת הפונקציות הנפוצות של מבנה הסמיכות בעברית בת-ימינו היא ליצירת הרכבים, כלומר ערכים מילוניים חדשים. הרכבים אלו נתפסים כלקסמה אחת, דבר המתבטא בין היתר בצירוף הא הידיעה לתחילת ההרכב.

הסבר זה אכן מתקבל על הדעת באשר להצטרפותה של הא הידיעה לנסמך בהרכב ולא לסומך, אולם אין היא מסבירה את הצטרפותה של הא הידיעה לשם המספר ולא לשם העצם בצירופים כגון השלושה עקרונות, במקום שלשת העקרונות. כאן אין מדובר בלקסמות חדשות, כי אם במבנה שבנייתו היא לכל הדעות תחבירית. גם מעמדם של מבני סמיכות שם-תואר כדוגמת טוב לב ויפה תואר כצירופים ממולנים אינו חד-משמעי, אך גם הם מאפשרים הצטרפות הא הידיעה בתחילת הצירוף כולו.

טענתנו המרכזית במאמר זה היא שהשינוי בהצטרפותה של הא הידיעה למבני סמיכות הוא חלק משינוי רחב יותר, הממוקד לא רק במבנה הסמיכות אלא בהתנהגות המורפו-תחבירית של הא הידיעה. מכלול השינויים גם יחד גורם לתהליך של שינוי במעמדה המורפולוגי של הא הידיעה.

שינויים בהתנהגותה של הא הידיעה בעברית בת ימינו

שני השינויים המרכזיים שחלים בהתנהגותה של הא הידיעה הם: א. היא הופכת הרבה פחות בררנית באשר לקטגוריה הלקסיקלית אליה היא מצטרפת. בעוד שבעבר היא הצטרפה רק לשמות, כיום היא מצטרפת גם למילות יחס, כמתים, מילות שלילה ועוד. ב. במקרים רבים היא מצטרפת לצירוף השמני או התוארי כולו, ולא למילה (כלומר ההצטרפות היא תחבירית ולא לקסיקלית). שינוי נוסף חל במעמד הפונולוגי של הא הידיעה. בביטוי מסוים הא הידיעה מקבלת הטעמה, ולעתים קיימת חציצת הנגנה בינה לבין הבסיס.

הרחבת התפוצה של הא הידיעה: הצטרפות לבסיסים שאינם שמניים

בעברית בת ימינו הא הידיעה מצטרפת לבסיסים השייכים למגוון של קטגוריות לקסיקליות, ובהן מילות תפקוד שונות:

מילת דרגה

19. "זה אחד הסרטים היותר מרעננים של התקופה האחרונה" (שיחה ברשת ב', 10.7.03)
20. חום יולי לא פוסח בביקורו השנתי גם על הגבעות היותר נשיבות של הגליל. (מוסף הארץ, 4.7.03, עמ' 32, אביב לביא).
21. חלק מהעולם שלי **המאוד מאוד** נפלא זה ראובן. (שיחה עם רינה שיינפלד, ערוץ 2, 16.7.03)
22. מה זה הדבר **הממש** טעים הזה שיש במטבח? (הצור, בת 18, 25.7.03)
23. במחזהו, שנחל הצלחה אדירה, כינה אותה מרגרט גוטייה **הכמעט-קדושה** שמתה מלב שבור. (פרנסס וילסון (תרגום) הארץ 25.7.03, ב11).
24. אני מבטא את החיוויים הלאקוניים, **והמעט** לא הוגנים הללו, בשביל להתריע על מגמה שנובעת ישירות מהוואקום של שנות התשעים. (הארץ, אריק גלסנר, "למה צריך ספרות גבוהה?", 16.1.2004, ה2)
25. למה להרוס את השיר **הכל-כך** יפה הזה

<http://www.ynet.co.il/home/0,7340,L-1722-9752-9016747,00.html>

מילת שלילה

26. כדי ללכוד בזווית עין את הקורא המציצן, **הלאו** דווקא בלתי רצוי. (הארץ, 13.6.03, עמ' 58, יונתן יבין).
27. שוב שטפה אותה התחושה המשונה אבל **הלא** בלתי נעימה של סכנה. (מיכל פלג, העיר הפנימית, הספרייה החדשה, 1998, עמ' 36)
28. תמרה הרכינה ראש והגירה דמעות שנאגרו כמו אגלי טל על עלי החסה **הלא** אכולים בצלחתה. (מיכל פלג, העיר הפנימית, הספרייה החדשה, 1998, עמ' 65)

כמת

29. אני לא רוצה לתת לך את **המעט** גולות שנשארו לי.

<https://groups.google.com/group/yerucham1/msg/3a7262fd75ae8cdc>

30. אבל **החצי-חיוך** שהסתתר בזווית הפה שלו היה נעים. ("העיר הפנימית", מיכל פלג, הספרייה החדשה, עמ' 14).

31. מה כבר הראיתי לו **בכמה** חודשים האחרונים? (שיחה בגל"צ, 26.6.03)
32. אם אנחנו רוצים להחזיר לויקי כנאפו את **המעט** כבוד שעוד נשאר לה... (שיחה ברשת ב', 10.7.03)
33. נשאר לי לגמור לבדוק את **העוד** עשר בחינות האלה. (שיחה, ע.מ., 22.7.03)
34. בשביל **הקצת** דברים שהייתי צריכה, לא היה שווה לי לרוץ לקניון. (שיחה, ש. טל, 12.8.03)

שם מספר

35. סרטים שאני לא מחשיב כמספיק טובים אבל לטעמי סבירים לצפיה (אני לא מרגיש שבזבזתי את **השלושים ומשהו שקלים** שהם עלו).
- <http://www.fisheye.co.il/%D7%A1%D7%A8%D7%98-D7%94%D7%A9%D7%A0%D7%94-2009-%D7%9E%D7%95%D7%A7%D7%93%D7%9E%D7%95%D7%AA>
36. מי יודע אולי ראיתי אותך בין **המיליון אנשים שהיו שם**.
- <http://forums.walla.co.il/viewtopic.php?f=1603&t=8572275>
37. **השש-מאות וחמישים אלף** אנשים האלה. (גל"צ, המילה האחרונה, 20.7.03)
38. **האלף** קילומטרים האלה, יש בזה סכנה? (רפי רשף, גל"צ, 21.7.03)
39. זה היה הביצוע הקצר ביותר מכל **השבועה** ביצועים ששמענו. (קריינית קול המוסיקה, 28.7.03)
40. מכיוון שהיו פה שני בנים אני רוצה להגיד שזה לא מייצג, כי זה בערך **השני** בנים היחידים שיש לנו בכיתה. (מ. צה, שיחה, נובמבר 2003)

תואר פועל

41. השוואה לאחוזי השומן **העדיין** יחסית נמוכים בהם הוא מצוי
- <http://israelbody.com/archive/index.php/t-13183.html>
42. לצידה פועלת "הסדנא של ג'ואל רובשון", הזולה יותר, אך **העדיין** מאוד איכותית
- <http://www.vegasisrael.com/?tag=%D7%A8%D7%95%D7%91%D7%A9%D7%95%D7%9F>
43. הפינה **הלפעמים** שבועית של בן שש וחצי והפעם על כוח הלב
- http://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=386404761383534&id=122441177783528
44. האם ההשקעה שווה את השינוי (**הבוודאי** מינורי... תקנו אותי אם אני טועה?)...
- <http://www.carsforum.co.il/vb/archive/index.php/t-303529.html>

מילות יחס:

45. נתניה אירחה את הקבוצה הפינית שממוקמת במקום ה-11 בליגה הפינית, המקום **הלפני** אחרון,

<http://glz.co.il/PrintNewsArticle.aspx?newsid=109736>

46. מתי תתחיל ירידת המחירים של **הלקראת** סוף שנה שהחנויות עושות ספירת מלאי?

<http://hwzone.co.il/community/index.php?topic=372005.0>

47. חשיבה חיובית והשפעתה על תהליך **הלקראת** הורות

<http://www.metaplim.co.il/a.asp?p=29726>

שם פועל

48. אני אוהב את זה.... את הייצור, את **הלקחת** כלום ולעשות ממנו משהו. (עורבים, אבירמה גולן, 31)

49. אני ממליץ לכולם לשמור מרחק, הם נחמדים רק בשלב של **הלקחת** כסף

http://www.globes.co.il/news/allresponses_g.aspx?did=1000642463

בנוסף לקטגוריות לקסיקליות שונות, הא הידיעה יכולה להצטרף גם לשמות פרטיים שהם מיודעים בפני עצמם, דהיינו כאלה שאינם מחייבים את הצטרפותה, ואף לכינויי גוף, למשל **האני העליון**, **האנחנו המקודש**:

50. השעה היתה כמעט שלוש כשהתיישבנו לאכול את **הקנטקי פרייד צ'יקן** במטבח האמריקאי. (מיכל פלג, העיר הפנימית, הספרייה החדשה, 1998, עמ' 129)

51. אגב כך הספיק הקונסול להרהר במראה **הדוריאן גריי** של יריבו. ((מיכל פלג, העיר הפנימית, הספרייה החדשה, 1998, עמ' 179)

כפי שדוגמאות אלו מראות, הא הידיעה כיום אינה מוגבלת בהצטרפותה לשמות, אלא היא מצטרפת גם למגוון של מילות תפקוד. למעשה, ניתן לומר כי היא מצטרפת למרכיב הראשון בצירוף השמני, או למרכיב הראשון בצירוף שם-התואר המלווה את הגרעין השמני. תפוצה זו מובילה אותנו לשינוי נוסף בהצטרפותה של הא הידיעה: נראה כי במקרים רבים היא מצטרפת לצירוף תחבירי ולא למילה.

הצטרפות לצירוף ולא לקטגוריה לקסיקלית

בחלק גדול דוגמאות לעיל הא הידיעה מצטרפת לאיבר הראשון בצירוף שמני או צירוף שם-תואר. נבחן למשל את דוגמאות 32 ו- 42:

32. אם אנחנו רוצים להחזיר לויקי כנאפו את המעט כבוד שעוד נשאר לה.

42. לצידה פועלת "הסדנא של ג'ואל רובשון", הזולה יותר, אך העדיין מאוד איכותית

בדוגמה 32 מופיע הצ"ש המעט כבוד שעוד נשאר לה. גרעין הצ"ש הוא כבוד, אך אין זה האיבר הראשון בצ"ש. האיבר הראשון הוא הכמת מעט, והא הידיעה מצטרפת לכמת, לא לגרעין השמני. הצ"ש כולו מיודע (כפי שניתן לראות מהופעתה של את, סמן המושא הישיר המיודע), אך תוית היידוע מצטרפת לצ"ש כולו באמצעות הצטרפות לאיבר הראשון שבו, ולא לגרעין הצ"ש.

בדוגמה 42 מופיעים שני לוואים שהם צרופי שמות תואר. הא הידיעה מופיעה על כל אחד מצירופי הלוואי. הלוואי הראשון, הזולה יותר, פותח בגרעין שם התואר זולת, והא הידיעה מצטרפת למילה זו. הלוואי השני פותח בתואר פועל ולא בגרעין שם התואר. הא הידיעה מצטרפת לאיבר הראשון בצירוף זה, תואר הפועל עדיין, ולא לגרעין. ההקבלה בין שני הלוואים מראה כי הא הידיעה מצטרפת בכל אחד מן הלוואים לצירוף התוארי כולו, באמצעות הצטרפות לאיבר הראשון שבו.

גם הצטרפותה של הא הידיעה למבני שם מספר מלמדת כי היא מצטרפת לאיבר הראשון בצירוף הבלתי מיודע. בדוגמה 39 מופיע הצירוף השבעה ביצועים ששמענו. שם המספר מופיע כאן בצורתו הפרודה שבעה, הצורה המצטרפת לשם-עצם בלתי מיודע, ולא בצורתו החבורה שבעת, זו המצטרפת לשם-עצם מיודע. מכאן שהצירוף השבעה ביצועים ששמענו נוצר ע"י הוספת הא הידיעה לצירוף שם-מספר בלתי מיודע, ולא ע"י הזזת הא הידיעה משם העצם לשם המספר.

בנוסף להצטרפות ברמת הצ"ש והצש"ת, הא הידיעה מצטרפת גם למבני איחוי, לפסוקיות, ולהרכיבים הבנויים מש"ע+ש"ת. בכל המקרים האלה הא הידיעה מצטרפת פעם אחת, לאיבר הראשון במבנה.

צירוף איחוי (סינדטי וא-סינדטי)

52. גם הוא יגלה זוית מרתקת של המטבח הירושלמי-ישראלי דרך עיניהם הקרובות-רחוקות של אוטולנגי ותמימי. (רונית ורד, הארץ, פינת אוכל, 4.1.2013).

53. אתה מדבר מתוך עמדה מאד ביקורתית, שאיפיינה במשך השנים גם את המאבק התרבותי-פוליטי שלך. (בן שלו, הארץ, גלריה ראש השנה, עמ' 32, 16.9.12)

54. הוא רוצה שכל המשא ומתן יתנהל דרכו. (גלצ, 29.9.03)

55. היכולת העצמית לפצח משהו מורכב, מתיחת השרירים האינטלקטואלית, משחק החתול-עכבר מול הסופר..... (הארץ, אריק גלסנר, "למה צריך ספרות גבוהה?", 16.1.2004, 2ה)

56. במשך השנה וחודש,.... הצליחו ששת הגברים וארבע הנשים הללו.... לאהוב ולהתעלס, לנהל מריבות, לחגוג את חג הפורים ולערוך ליל סדר. (מוסף הארץ, 27.2.04, עמ' 26 "משפחת הזוחלים", נרי לבנה).

פסוקיות

57. וחשבתי ששבא, למרות מראה הלא-שמה-זין-שלה, עוד תשחק אותה בגדול. (מיכל פלג, העיר הפנימית, הספרייה החדשה, 1998, עמ' 84).

58. האני-מאמין שלי כמורה

www.yozmotgroup.co.il/category/Coach_Index_Haifa

59. לפעמים מתעלים על הלא-בא-לי הזה ופשוט ממשיכים

mekusharim.walla.co.il/News/ViewArticle.aspx?ArticleID=105307

צירוף ש"ת הגזור מהרכב

60. מערך הייעוץ הבית-ספרי

<http://www.psagot.org.il/index.asp?id=2344>

61. מתכונים ומאכלים מהמטבח המזרח תיכוני

http://www.rotev.co.il/%D7%9E%D7%AA%D7%9B%D7%95%D7%A0%D7%99_%D7%A2%D7%9E%D7%99%D7%9D.aspx?cuisines=%D7%9E%D7%96%D7%A8%D7%97%20%D7%AA%D7%99%D7%9B%D7%95%D7%A0%D7%99

צירוף ש"ע+ש"ת

62. הכנתי טוסט לאחי ונגמרה הגבינה צהובה.

<http://www.stips.co.il/singleask.asp?stipid=806656>

63. כולם יש טענות נגד העובדים זרים. (גל"צ, יש עם מי לדבר, 24.7.03)

64. מלאו את הפרטים אישיים שלכם.

sosimple.co.il/בקמת-בלוג-בחמש-דקות

65. בהמשך היום, באותו דוכן, ישתמשו במחבת העגולה של הטיגון עמוק להכנת צ'יפס

www.masa.co.il/article/1224/%3קהירA-ברחוב

66. עלות החדר זוגי 146 פאונד

<http://israblog.nana10.co.il/tblogread.asp?blog=408281&blogcode=12247776>

67. המלחמה הגדולה בין גבינה לבנה לקוטג' - הצד של הגבינה לבנה

www.facebook.com/...של-הגבינה-לבנה-1038952

68. די נדהמתי לראות עד כמה העוזר אישי + דובר שלה, גיל מסינג (בן 124), מקבל חופש פעולה.

(<http://israblog.nana10.co.il/blogread.asp?blog=394281&blogcode=9815834>)

69. גם המכרז למשרת העוזר אישי לראש העירייה צבר פופולריות בקרב צעירים רבים

(<http://www.nrg.co.il/online/54/ART1/865/736.html>)

70. נגמרה המכירה פומבית

http://www.facebook.com/permalink.php?id=330599107006343&story_fbid=3687903298538

87

71. אל תחמיצו את המבצעים המשתלמים ביותר בתחום האוכל סיני מהיר.

<http://www.groupon.co.il/coupons/rishon/restaurant/fast-food/chinese-takeaway>

דוגמאות 60-61 מכילות שם-תואר שנוצר כתוצאה מצטרפות של סיומת הגזירה – להרכב: הרכב סמיכות ב- 60 (בית ספר), והרכב שם עצם+שם תואר ב- 61 (המזרח התיכון). בשני המקרים סיומת הגזירה מצטרפת להרכב בצורתו הבלתי-מידועת, והא הידיעה מצטרפת להרכב כולו בתחילתו. במקרים אלו לא קיימת חלופה אחרת, תקנית, בעברית בת ימינו. זאת בשונה מלשון המקרא, שבה מופיעים צירופים כגון ישי בית הלחמי (שמואל א' טז', נח), וְהַעֲגֵלָה בְּאֵה אֶל-שָׂדֵה יְהוֹשֻׁעַ בֵּית-הַשְּׁמֵשִׁי (שמואל א' ו', יד), שבהם הא הידיעה מצטרפת לסומך, למרות שסיומת הגזירה גוזרת שם-תואר מההרכב כולו (אדם מבית-לחם או מבית-שמש).

גם הדוגמאות בקטגוריית ההרכבים הבנויים מצירוף ש"ע+ש"ת (דוגמאות 62-71) הן מעניינות. כפי שצינו לעיל, קטגוריית המעמד משתתפת בתהליכי התאם דקדוקי כמו קטגוריות נטייה אחרות של השם (המין והמספר): הא הידיעה מצטרפת לשמות תואר וכינויי רמז המלווים גרעין מידוע. מדוגמאות 62-71 עולה כי מתחולל שינוי בקטגוריות ההתאם בעברית. בעוד שצורני המין והמספר אכן מופיעים הן על הגרעין והן על הלוואי של ההרכב (מכירה פומבית, עובדים זרים), הא הידיעה מצטרפת פעם אחת להרכב כולו בתחילתו, ואינה מופיעה על כל אחד מהרכיבים (המכירה פומבית, העובדים זרים). כלומר, הא הידיעה מראה כאן תפוצה שונה מזו של צורני שתי הקטגוריות האחרות שמשתתפות בתהליכי ההתאם בצירוף השמני. דוגמאות אלו אינן שכיחות מאוד; רוב החיפושים במנועי חיפוש אלקטרוניים מעלים הרכבים שבהם הא הידיעה משתתפת בתהליכי ההתאם. מצד שני, הרכבים שבהם ההתאם ביידוע אינו נשמר כבר אינם נדירים יותר. ניתן למצוא דוגמאות לא מעטות לכך; הדוגמאות המופיעות כאן הן רק מדגם קטן מהדוגמאות המצויות ברשת ומעידות על שינוי משמעותי בתהליכי ההתאם הדקדוקי ביידוע בעברית.

הא הידיעה כנושאת הטעמה

הא הידיעה, כצורן חבור פרוקליטי, אינה מוטעמת. אך ישנו מבנה לשוני אחד שבו היא מקבלת הטעמה, ופעמים רבות היא אף מבוטאת כנפרדת מהמילה שאליה היא מצטרפת. מבנה לשוני זה הוא: ה- xxx

בהא הידיעה. ההפרדה הפרוזודית באה לידי ביטוי בכתב באמצעות מקף, קו תחתון או גרשיים בין הא הידיעה לבסיס, כפי שמראות הדוגמאות הבאות:

72. חודשיים שלמים היא מקטרת על זה שהבת דודה שלה החליטה להתחתן דווקא בערב ההופעה של מדונה, ואיך זה שהיא, ה- מעריצה, בהא הידיעה, צריכה להפסיד את ההופעה לה חיכתה כל חייה.

http://www.baligam.co.il/haifa/offers/issta_madonna

73. ובכלל על הפלטפורמה המופלאה הזאת שלא ממש ייחסתי אליה חשיבות לפני המסע ולמה עכשיו אני חושבת שזאת הפלטפורמה של הפייסבוק בה' הידיעה.

<http://www.askpavel.co.il/blog/successful-facebook-group>

74. האיום המוסלמי הוא למעשה האיום של החזרה של "ה"סדר הסימבולי בהא הידיעה.

<https://naiweld.wordpress.com/2010/12/22/%D7%A2%D7%9C-%D7%94%D7%90%D7%99%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%9E%D7%95%D7%A1%D7%9C%D7%9E%D7%99/>

75. אני פשוט רוצה לומר לכם, מי שמחפש מקום איכותי עם יחס אדיב ואישי ברמת הזוכרים את השם שלך ומדברים איתך אישית וגם בטלפון וכו', בקיצור שירות יוצא מהכלל, והדפסה איכותית ברמות שאין לתאר, זה ה_ בהא הידיעה, המקום בשביל זה.

<http://d-spot.co.il/forum/index.php?showtopic=285637>

76. אם הממשי הוא המפלצתי, זה שאין לו פשר, הרי הוא מסולק מאחורי ה-חוק בהא הידיעה/ שם-האב .

<http://cafe.themarker.com/post/2675346>

ההפרדה הפרוזודית מתבטאת גם בחוסר האיחוי של הא הידיעה המוטעמת למילת יחס קודמת:

77. חנוך, שעם השנים הפך לקומחה למחשבים, מתנדב כיום באורט ועוזר לתלמידים לקראת בחינות הברות. (טעות אנוש, שולמית לפיד, הוצאת כתר, 2012, עמ' 29)

פרוכטמן-אגמון (1982, 49) מתייחסת למבנה זה: "בתקופה מסויימת רווחה בארץ הקריאה המפליגה המדגישה את תווית ה"א" ומוסיפה ב"הא הידיעה", למשל: הוא ה-מורה ב"הא הידיעה". לא שמעתי לאחרונה ביטוי זה, וייתכן שחלף מלשון הסלנג, כביטויי סלנג אחרים, שמשתנים עם התקופות." חיפוש עדכני של מבנה זה בגוגל העלה 1,100,000 תוצאות. מכאן שכיום המבנה נמצא בשימוש נרחב בקרב דוברי השפה. במבנה זה חוברים שני תהליכי שינוי. האחד, עלייה בעצמאות הפונולוגית של הא הידיעה. השני הוא הרחבת הפונקציות של הא הידיעה. במבנים אלו הצורן אינו מציין יידוע בלבד אלא את

ערך ההפלגה. השם שהוא מלווה מוצג כדוגמה המופתית והמובהקת ביותר לקטגוריה מסויימת. שני תהליכים אלו פועלים בכיוון אחד של שינוי – הגברת מידת העצמאות של הצורן ביחס לבסיס.¹³

לסיכום, השינוי בהתנהגותה של הא הידיעה בעברית בת-ימינו אינו מצטמצם רק להופעתה בצמידות לנסמך במבני סמיכות מסויימים. הא הידיעה מצטרפת למגוון של בסיסים, פעמים רבות היא מצטרפת לצירוף תחבירי ולא למילה, במבנה אידיומטי מסוים היא מוטעמת ומקבלת פונקציה של הפלגה, ולעתים היא אינה משתתפת בתהליכי התאם דקדוקי. האם ניתן להצביע על איזה שהוא קו המשותף לכל תהליכי השינוי האלה? אנו סבורות שתהליכים אלו מצביעים על שינוי בחיבור שבין הא הידיעה לבסיס שאליו היא מצטרפת. הא הידיעה נהיית פחות חבורה לבסיס. היא אמנם עדיין צורן חבור, אך נראה שהיא הופכת להיות צורן עצמאי יותר. במילים אחרות, היא הופכת מצורן חבור המתפקד כמוספית נטייה לצורן חבור המתפקד כמוספית תחבירית, או צורן קליטי. כדי לבסס קביעה זו, יש לבחון מהם ההבדלים בין שני סוגי צורנים חבורים אלו.

מעמדה המורפולוגי של הא הידיעה: מוספית נטייה או צורן קליטי?

ההבחנה בין מוספיות נטייה לצורנים קליטיים

מורפמות חבורות בשפה אינן בהכרח עשויות מקשה אחת. בספרות הבלשנית נהוג להבחין בין שני סוגים של מורפמות חבורות: *מוספיות (affixes)*¹⁴ ומוספיות תחביריות או *צורנים קליטים (clitics)*. שני סוגים אלו של מורפמות נבדלות זו מזו בכמה תכונות, שנוגעות למידת העצמאות/חבירות של המורפמה ביחס לבסיס שלה. ההבחנה בין שני הסוגים אינה קלה, שכן בשניהם מדובר במורפמה שאינה עצמאית מבחינת ההיקרות שלה במשפט, והיא נסמכת על מורפמה או בסיס אחר. ככלל, צורנים קליטים הם יותר עצמאיים מצורני נטייה. עצמאות זו באה לידי ביטוי בהתנהגות מורפולוגית, תחבירית וסמנטית. זוויקי ופולום (1983) במאמרם המכונן על אודות ההבחנה בין צורנים קליטים למוספיות, מונים מספר תכונות המבחינות בין שתי הקטגוריות.

- א. מוספיות הן הרבה יותר בררניות מצורנים קליטים באשר לקטגוריה של הבסיס שאליו הן מצטרפות.
- ב. פערים שרירותיים בקבוצת ההצטרפות אופייניים יותר למוספיות מאשר לצורנים קליטים.
- ג. מופעים מורפו-פונולוגיים אידיוסנקרטיים ("יוצאי דופן") אופייניים יותר למוספיות מאשר לצורנים קליטים.
- ד. התנהגות סמנטית אידיוסנקרטית אופיינית יותר למוספיות מאשר לצורנים קליטים.

¹³ הרחבת משמעות היידוע לערך ההפלגה מוכרת באנגלית (הורן ואבוט בדפוס) ובכלל בשפות שבהן צורן היידוע הוא צורן עצמאי המצטרף לצירוף השמני כולו.

¹⁴ המוספיות נחלקות למוספיות נטייה ולמוספיות גזירה. לצורך ההבחנה בין מוספיות לצורנים קליטים, מוספיות הנטייה הן הרלבנטיות, שכן הן, כמו הצורנים הקליטים, משתתפות או מושפעות מתהליכים ומבנים תחביריים.

בנוסף לקריטריונים אלו, הוצעו בספרות כמה קריטריונים נוספים להבחנה.

ה. מוספיות מצטרפות לקטגוריה לקסיקלית (lexical category), כלומר למילה או לבסיס, ואלו צורנים קליטים מצטרפים לצירוף תחבירי (phrasal category).

ו. צורני נטייה של קטגוריות מסוימות משתתפות בתהליכי התאם דקדוקי ונגררות (spread) על פני יותר מאלמנט אחד בצירוף. צורנים קליטים אינם משתתפים בתהליכי התאם, ומופיעים רק על אלמנט אחד בצירוף.

ז. במבני איחוי, מוספיות נטייה מופיעות על כל אחד מהרכיבים המאוחדים, ואלו צורנים קליטים מתוספים פעם אחת לכל המבנה, ואינם מופיעים על כל אחד מהרכיבים (מילר 1992).¹⁵

הא הידיעה: מוספית נטייה או צורן קליטי?

בהסתמך על הקריטריונים המוצעים לעיל, האם היא הידיעה מאופיינת כמוספית נטייה או כצורן קליטי? וינטנר (2000) טוען כי היא הידיעה מתנהגת כמוספית ולא כצורן קליטי. להלן טיעונו:

- א. מופעים מורפו-פונולוגיים אידיוסנקרטיים ("יוצאי דופן") אופייניים יותר למוספיות מאשר לצורנים קליטים: להא הידיעה לפחות שני מופעים פונולוגיים: ha-, he-. מופעים אלו הוטנו בסביבות פונולוגיות שונות בתקופות קדומות יותר של העברית, אך במערכת הפונולוגית של העברית בת-ימינו ההתניה הפונולוגית נעלמה, וההתניה כיום היא לקסיקלית. בנוסף, מציין וינטנר, הוספת הא הידיעה למילה ארץ גורמת לשינוי פונולוגי בבסיס: 'arec->ha-'¹⁶.
- ב. התנהגות סמנטית אידיוסנקרטית אופיינית יותר למוספיות מאשר לצורנים קליטים. למרות שהא הידיעה מקודדת את קטגורית היידוע בעברית, אין זהות בין המעמד הצורני לפירוש הסמנטי. לדוגמה, צירוף כגון ילד זה הוא בעל ציון מידוע, אך אינו מכיל את הידיעה. כך גם שמות פרטיים רבים, שהם מידועים ללא הצטרפות הא הידיעה. בנוסף, בהקשרים רבים ש"ע מופשט מקבל פירוש דומה בין אם הוא מלווה בהא הידיעה ובין אם לאו:

(ה) עישון מזיק לבריאות.¹⁷

¹⁵ ראוי לציין כי בספרות הבלשנית יש קריטריונים שונים להגדרת צורנים קליטים, וכן יש הבחנות בין סוגים שונים של צורנים קליטים. ריצ'ארד קיין, למשל, במחקרו על צורנים קליטיים בצרפתית (1975), מבחין בין צורנים קליטים בעמדת נושא וצורנים קליטים בעמדת מושא.

¹⁶ יתרה מזאת, כפי שציין קורא-מערך אנונימי, ישנה הבחנה אידיוסנקרטית בין הָאָרֶץ (ישראל) לבין הָאָרֶץ (כל ארץ שהיא). גם התנהגות זו אופיינית יותר למוספיות מאשר לצורנים קליטים.

¹⁷ האידיוסנקרטיות היא למעשה פחותה מכפי שוינטנר מתאר. הראינו לעיל כי הצטרפות הא הידיעה במקרים אלה היא מותנית תחבירית, וצפויה בדרך כלל רק בעמדת נושא:

הרופא אינו ממליץ על (*ה)עישון.

יתר על כן, הוספת הא הידיעה אינה חסרת משמעות סמנטית. עישון מזיק לבריאות מזהיר מפני סכנה למעשנים עצמם (כלומר, פעולת העישון מזיקה לאלו שמבצעים אותה), ואילו העישון מזיק לבריאות מזהיר מפני סכנה לכלל הציבור, ולא רק למעשנים עצמם, כתוצאה מפעולת העישון.

ג. מוספיות הן הרבה יותר בררניות מצורנים קליטים באשר לקטגוריה של הבסיס שאליו הן מצטרפות. הא הידיעה מצטרפת לקטגורית השמות: שמות עצם, שמות תואר, שמות מספר וכינויי רמז. היא אינה מצטרפת למילות יחס או לתוארי פועל, למשל.

ד. התנהגות במבני איחוי: הא הידיעה מופיעה על כל אחד מהשמות המרכיבים מבנה איחוי. התנהגות זו אופיינית לצורני נטייה, ואינה מחוייבת אצל צורנים קליטים:

78. א. קניתי ספר ומחברת

ב. קניתי את הספר והמחברת.

79. א. עיניים גדולות וירוקות

ב. העיניים הגדולות והירוקות

בנוסף לאיפיונים שמביא וינטנר, ניתן להצביע על שני איפיונים נוספים.

ה. פערים שרירותיים בקבוצת ההצטרפות אופייניים יותר למוספיות מאשר לצורנים קליטים. הא הידיעה מצטרפת לשמות פרטיים מסויימים, אך לא לאחרים, כפי שהראינו לעיל.

ו. צורני נטייה של קטגוריות מסוימות משתתפים בתהליכי התאם דקדוקי. הא הידיעה אכן משתתפת בתהליכי התאם דקדוקי: שמות תואר מתאימים לשם העצם אותו הם מלווים במין, במספר ובידוע.

על סמך נימוקים אלו מסיק וינטנר כי הא הידיעה מאופיינת בתכונות המאפיינות מוספיות ולא צורנים קליטים. לפיכך, מסכם וינטנר, הא הידיעה היא מוספית נטייה המצטרפת לקטגוריה לקסיקלית, ולא צורן קליטי המצטרף לצירופים תחביריים.¹⁸

אנו מבקשות לטעון כי תהליכי השינוי בהתנהגותה של הא הידיעה שסקרנו לעיל מחייבים ניתוח מחודש של מעמדה המורפולוגי של הא הידיעה. ישנם מספר איפיונים שבהם היא מראה התנהגות האופיינית יותר לצורנים קליטים מאשר למוספיות נטייה.

-- היא נהיית פחות בררנית בבחירת הבסיס שאליו היא מצטרפת. חוסר בררנות מאפיין צורנים קליטים ולא מוספיות נטייה.

-- פעמים רבות היא מצטרפת לצירופים ולא למילים, התנהגות האופיינית לצורנים קליטים.¹⁹

¹⁸ לא כל החוקרים מתייחסים להא הידיעה כאל צורן קליטי בעברית בת-ימינו. שורצולד (2002), למשל, מתייחסת להא הידיעה כצורן תחבירי בלבד.

¹⁹ הבחנה זו מוזכרת כבר אצל סילוני (2001).

-- לעיתים היא אינה משתתפת בתהליכי התאם דקדוקי, ואינה מופיעה על כל אחד מהרכיבים של מבני איחוי. אמנם התנהגות זו עדיין אינה נפוצה מאוד, אך היא בהחלט בשימוש בקרב הדוברים כפי שדוגמאות 52-56 ו- 62-71 לעיל מראות.

-- לעתים היא מקבלת הטעמה. איפיון זה אינו נכלל על-פי-רוב כמבחין בין צורנים קליטים למוספיות נטייה. אלו גם אלו בדר"כ אינם עצמאיים מבחינה פונולוגית, ונסמכים על בסיס אחר. אך נראה לנו שההגייה המיוחדת של הא הידיעה במבנה "הוא ה- בהא הידיעה" הולכת בד בבד עם תהליכי השינוי האחרים: הגדלת העצמאות של הצורן החבור ביחס לבסיסו.

-- השקיפות הסמנטית של הא הידיעה עולה, ומצטמצם הפער שבין הידוע לבין הציון המיודע. כלומר, מצטמצם הפער בין ההיבט הצורני וההיבט הסמנטי של הידוע. תפקודן של מוספיות נטייה בנוי לעתים קרובות סביב ליבה של משמעות, אשר מוכללת ליצירת הבחנה פורמאלית שאינה קשורה דווקא לאותה המשמעות. מוספית הנקבה למשל מתפרשת במשמעות של נקבה בחלק מן הלקסיקון, אולם קטגוריה זו הינה פורמאלית בלבד כאשר מדובר במושגים דוממים. כך גם תפוצתה של הא הידיעה כמוספית אינה מוסברת לחלוטין ע"י הסמנטיקה שלה, אלא היא במקרים רבים חלק מהבחנה צורנית ללא קשר לציון מיודע. *החרכ* אינה בעלת ציון מיודע בתוך ההרכב *דג-החרכ*, ויידועה משמש ליידע את ההרכב כולו, אשר רק הוא מועמד להיות בעל ציון מיודע. כאשר תווית הידוע מצטרפת להרכב כולו, *ה[דג-חרכ]*, גוברת ההתאמה שבין ההיבט הצורני של הידוע לבין הסמנטיקה של הציון המיודע.

נראה, אם כך, כי הא הידיעה בעברית בת-ימינו מפגינה התנהגות מעורבת. היא מאופיינת באידיוסינקראטיות פונולוגית וסמנטית, בפערים שרירותיים ועפ"ר משתתפת בתהליכי התאם ומופיעה על כל רכיבי מבנה האיחוי. בכך היא מתנהגת כמוספית נטייה. אך היא מגלה פחות בררנות מבעבר כאשר לבסיס שאליו היא מצטרפת, פעמים רבות היא מצטרפת לצירופים, ולעתים אינה נגררת בתהליכי התאם או בצירופי איחוי. בכך היא דומה יותר לצורנים קליטים. התנהגות מעורבת זו מראה כי אנו נמצאים בעיצומו של תהליך שינוי במעמדה של הא הידיעה. היא כבר אינה מוספית נטייה טיפוסית, אך עדיין אינה מתנהגת כצורן קליטי טיפוסי. תהליכי שינוי בשפה עשויים לארוך זמן רב. ההתנהגות המעורבת של הא הידיעה מאפשרת לנו לבחון את תהליך השינוי בזמן אמת.

איפיון השינוי: דה-גרמטיזציה

השינוי שחל בהא הידיעה נוגע למעמדה כצורן חבור ביחס לבסיס שאליו היא מצטרפת. נראה כי הא הידיעה הופכת להיות עצמאית יותר ביחס לבסיסה. האם תהליך שינוי שכזה תועד גם בשפות אחרות? האם ניתן ללמוד ממנו לגבי טיבם וסיווגם של תהליכי שינוי באופן כללי? תהליכי שינוי הנוגעים למעמד של מורפמות דקדוקיות נכללים פעמים רבות תחת מסגרת-העל של תהליכי גרמטיזציה. אנו נבקש להראות כי התהליך שבו עסקינן מהווה דווקא דוגמה לתהליך הפוך לתהליכי גרמטיזציה, תהליך המכונה דה-גרמטיזציה.

גרמטיזציה הוא מונח שטבע מאייה (1912) המתייחס למכלול של תהליכי שינוי בשפה שתוצאתם היא הפיכתם של אלמנטים לקסיקליים לאלמנטים דקדוקיים, והפיכתם של אלמנטים דקדוקיים פחות לאלמנטים דקדוקיים יותר. הגדרה אשר מרבים לצטט אותה לתיאור מכלול תופעות זה ניתנה ע"י קורילוביץ' (1965, 52):

'Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status'.

מכלול זה כולל תהליכים מקבילים ברמות הלשוניות השונות – פונולוגיה, מורפולוגיה, תחביר, סמנטיקה ופרגמטיקה. מבחינה סמנטית, תהליך הגרמטיזציה מאופיין פעמים רבות ב"דה-סמנטיזציה", או "דהייה" (bleaching) של המשמעות הלקסיקלית. מבחינה פונולוגית, מילים עצמאיות מאבדות סגמנטים פונולוגיים, מתקצרות והופכות להיות נסמכות על מילה אחרת. מבחינה תחבירית נמצא לעתים קרובות שינוי בתפוצה: הסביבות התחביריות בהן האלמנט יכול להופיע הופכות להיות מוגבלות יותר ומחוייבות. לעתים קרובות גם נמצא שינוי בקטגוריה התחבירית, שינוי מקטגוריה פתוחה יותר (כגון חלקי דיבר ראשיים – ש"ע, פועל וש"ת) לקטגוריה מוגבלת יותר (תואר פועל, מילת יחס או מילות תפקוד אחרות). גם המעמד המורפולוגי משתנה, ממורפמה פרודה לחבורה, וממורפמה פחות דקדוקית למורפמה דקדוקית יותר.²⁰

מקובל לייצג תהליכי גרמטיזציה כמעין מסלול לאורך זמן, באמצעות הסכמה הבאה (הופר וטראוגוט 2003, 7):

80. מילת תוכן < מילת תפקוד < צורן קליטי < מוספית מורפולוגית

סכמה זו מגלמת כמה איפיונים של תהליכי גרמטיזציה. ראשית, זהו תהליך הדרגתי ורב-שלבי, כאשר כל מרכיב בסכמה הוא פחות עצמאי ויותר דקדוקי מהמרכיב שקודם לו. ישנן דוגמאות לתהליכי שינוי שעברו את כל השלבים. היווצרות זמני נטיית הסופיות במערכת הפועל בשפות השמיות המערביות היא דוגמה לכך. השמית המקורית לא כללה עד כמה שידוע נטיית סופיות בפועל, כפי שמעיד חסרונה של נטייה כזו באכדית. אולם עם הזמן התאחו כינויי הגוף הנושאים במשפטים שמניים, שמוקמו אחרי הפרדיקט, והפכו לכינויים חבורים. הדבר מופיע בנטייה הסטטיבית באכדית (permansive), שהיא שמנית. למשל, בדוגמה šebir-a:ta "שבור אתה", הפך הכינוי העצמאי atta "אתה" לכינוי חבור, אשר עדיין איננו מוספית נטייה כיוון שהוא ניתן להפרדה במקרים מסוימים (הונרגרד 1997: 219-225). בשפות השמיות המערביות התפתחו הכינויים החבורים למוספיות נטייה שאינן ניתנות יותר להפרדה מהפרדיקט, ובד בבד, יחד עם שינוי בתנועות הפנימיות, הפכה הנטייה הסטטיבית לנטייה פועלית-דינאמית; התוצאה בעברית למשל

²⁰ הספרות על תהליכי גרמטיזציה היא ענפה ורחבה. כמה מקורות מפתח המביאים סקירה נרחבת על הנושא הם: הופר וטראוגוט 2003, בייבי ופליוקה 1985, בייבי פרקינס ופליוקה 1994, היינה ורה 1984, היינה וקוטבה 2002, להמן 1985, 1995. על תהליכי גרמטיזציה בשפות השמיות, ר' רובין 2005.

"שברת"²¹. יש כאן איפוא מעבר לכל אורך הסקאלה, ממילות תוכן (כינויי הגוף) דרך צורנים קליטים למוספיות צורניות.

דוגמה נוספת היא היווצרות סיומות נטיית העתיד בצרפתית. הפועל הצרפתי *chanterai* ('אני אשיר') הוא גלגול רב שלבים של הצירוף הפעלי *cantare habeo* ('יש לי (דבר-מה) לשיר') בלטינית. הפועל *habere* ('to have') הלטיני, שמשמעותו המקורית היא של שייכות וקנין, הפך לפועל דקדוקי שמשמעותו צורך, ולאחר מכן הפך לציין זמן עתיד. השינוי הסמנטי לווה גם באיבוד העצמאות הפונולוגית והמורפולוגית. פועל העזר החל להישען על הפועל המשלים. השלב האחרון של התהליך היה הפיכתו לסיומות נטייה (*-ai*) לציון זמן העתיד (פליישמן 1982).²²

דוגמה עדכנית היא השינוי שחל במעמדה של המילה *bidd-* ('ברצון-') בדיאלקטים פלסטיניים שונים של הערבית. מילה זו, שמשמעותה המקורית היא ציון רצון, החלה לציין גם כוונה ולאחר מכן לציין של זמן עתיד בדיאלקטים מסויימים (פיאמנטה 1964). כיום, למשל, בדיאלקט של נצרת וח'יפה, הצורה התקצרה והפכה לצורן פרו-קליטי המציין זמן עתיד: *dyokel* במקום *biddo yokel* ('הוא יאכל').

בנוסף לרב-שלביות, סכמת הגרמטיקליזציה של הופר וטראוגוט מייצגת בצורה גרפית גם כיווניות. כל שלב בתהליך קודם (מבחינה זמנית) לשלב העוקב. כיוון השינוי, מפחות דקדוקי ליותר דקדוקי, תועד בכל כך הרבה מקרים ובמגוון רחב מאוד של שפות ומשפחות של שפות (ר' לדוגמה היינה וקוטבה 2002), עד שהוא הוצע כמנגנון אוניברסאלי המאפיין תהליכי שינוי בשפה. על פי עקרון זה, שזכה לכינוי 'השערת החד-כיווניות' (*uni-directional hypothesis*), שינויים בשפה תמיד יהיו לכיוון הדקדוקי, כלומר אלמנט יהפוך מלקסיקלי לדקדוקי יותר, ומאלמנט עצמאי לפחות עצמאי.

השערת החד-כיווניות הופיעה בניסוחים שונים אצל חוקרים שונים, ועוררה מחלוקות ודיונים רבים (ר' לדוגמה הופר וטראוגוט 2003 לסקירה על המחלוקות סביב השערה זו). בגירסתה החזקה, השערה זו מנבאת כי לא ייתכן שינוי בכיוון ההפוך; כלומר, לא ייתכן שינוי לשוני שבו אלמנט לשוני הופך לעצמאי יותר ודקדוקי פחות.

להמן (1982) טבע לראשונה את המושג *degrammaticalization* כמונח המייצג שינוי בכיוון המנוגד להשערת החד-כיווניות. הוא טען ששינוי כזה הוא בלתי אפשרי, ולכן המונח שטבע מציין, אליבא דלהמן, תופעה שאינה קיימת ושאינה יכולה להיות קיימת. אך משנות ה-90 של המאה העשרים התרחב הדיון בהשערת החד-כיווניות ובאפשרויות להפרכתה, והובאו מגוון של תופעות שלכאורה נראה שהן מפרות את עקרון החד-כיווניות. התגובות לתופעות אלו היו שונות (ר' דיון אצל הספלמאט' 1999, נורדה 2010). היו שטענו שרוב התופעות אינן מפרות למעשה את עקרון החד-כיווניות והן מהוות דוגמה לתהליכים שאינם קשורים בגרמטיזציה. אחרים טענו שאכן ישנן תופעות של דה-גרמטיזציה אך הן מועטות

²¹ סקירה על כך ניתן למצוא בין היתר אצל קסטלינו 1962, הצרון 1976, רוזן 1985, קוק 2001.

²² חשוב להדגיש כי במקרים רבים תהליך השינוי אינו כולל את כל השלבים. ישנם מקרים שבהם מילת תוכן הופכת לשמש כמילת פונקציה ואף כצורן קליטי, אך אינה הופכת למוספית נטייה. כמו בכל מקרה של שינוי לשוני, לא ניתן לנבא מראש האם יחול השינוי, והאם יעבור את כל שלבי השינוי או רק כמה מהם (הופר וטראוגוט 2003, 131).

ואקראיות, ולכן אינן יכולות לשפוך אור על תופעת הגרמטיזציה והשערת החד-כיוונית. וחוקרים אחרים ניסו לבחון אם ניתן למצוא מכנה משותף לכל התופעות שהובאו כדוגמאות לדה-גרמטיזציה.

אחת החוקרות שבחנה לעומק מגוון של תהליכי שינוי בשפות שונות שהוצעו כדוגמאות נגד להשערת החד-כיוונית וניסתה לאפיין תהליכים אלו היא מוריאל נורדה (2009, 2010). נורדה טוענת שתופעות של דה-גרמטיזציה אכן קיימות, וניתן לאפיין אותן ולסווג אותן. היא מציעה סיווג של תופעות דה-גרמטיזציה לשלושה סוגים עיקריים:

א. Degrammation: שינוי שבו מילת תפקוד בסביבה לשונית מסוימת מנותחת מחדש כשייכת לקטגוריה של מילת תוכן, רוכשת תכונות מורפו-סינטקטיות האופייניות לקטגורית מילת התוכן ורוכשת תוכן סמנטי-לקסיקלי.

ב. Debonding: תהליך שבו מורפמה חבורה הופכת להיות מורפמה פרודה.

ג. Deinflectionalization: שינוי שבו מוספית נטייה בסביבה לשונית מסוימת רוכשת פונקציה חדשה והופכת להיות פחות צמודה לבסיס מבחינה מורפולוגית.

ניתן למקם סוגים אלו על מסלול התפתחותי ההפכי למסלול הגרמטיזציה שהוצג ב – 80:

81. מוספית מורפולוגית < צורן קליטי (Deinflectionalization)

צורן קליטי < מילת תפקוד (Debonding)

מילת תפקוד < מילת תוכן (Degrammation)

ייצוג גרפי זה מראה הבדל מהותי בין תהליכי גרמטיזציה ותהליכי דה-גרמטיזציה. בעוד שתהליכי גרמטיזציה הם פעמים רבות רב-שלביים, ואלמנט לקסיקלי יכול להתגלגל בסופו של דבר לסימנת נטייה, הרי שלדברי נורדה, תהליכי דה-גרמטיזציה הם חד-שלביים. כלומר, מדובר תמיד בשינוי הכולל רק מעבר משלב אחד לשלב הסמוך לו, ולא יותר מכך. לדבריה, תהליך שינוי הכולל שניים או יותר שלבי שינוי לא תועדו בשום שפה שהיא. בנוסף, תהליכי דה-גרמטיזציה לא בהכרח מתרחשים בעת ובעונה אחת בכמה רמות לשוניות כמו תהליכי גרמטיזציה. ישנן דוגמאות לתהליכים שבהם השינוי התרחש ברמה לשונית אחת בלבד; למשל, ברמה המורפולוגית – הפיכת צורן נטייה לקליטי, אך ללא שינוי ברמה הסמנטית או הפונולוגית (נורדה 2010).

כדי לבחון אם תהליך מסוים הוא דוגמה לגרמטיזציה או דה-גרמטיזציה יש צורך לנסח קריטריונים ברורים להחלטה האם אלמנט מסוים הופך להיות דקדוקי יותר ועצמאי פחות (ואז לפנינו תהליך של גרמטיזציה) או שהוא הופך להיות דקדוקי פחות ועצמאי יותר (ואז לפנינו תהליך של דה-גרמטיזציה). נורדה מסתמכת על פרמטרים שנוסחו ע"י להמן (1982][1995) לקביעת מידת העצמאות של רכיב לשוני, ומראה כיצד ניתן להסתמך על פרמטרים אלו כדי לקבוע את כיוונית התהליך.

דה-גרמטיזציה (נורדה)	גרמטיזציה (להמן)	
רכישת תוכן סמנטי עליה במספר הסגמנטים הפונולוגיים רכישה של תכונות מורפו-סינטקטיות	איבוד של תוכן סמנטי צמצום של סגמנטים פונולוגיים אבדן תכונות מורפו-סינטקטיות	Integrity
מעבר מקטגוריה דקדוקית לקטגוריה לקסיקלית "עזיבה" של פרדיגמה מורפולוגית	מעבר מקטגוריה לקסיקלית לקטגוריה דקדוקית והפיכה לחלק מפרדיגמה מורפולוגית	Paradigmaticity
הפיכה לאלמנט אופציונאלי בסביבות תחביריות מסוימות	הפיכה לאלמנט מחויב בסביבות מורפו-סינטקטיות מסוימות	Paradigmatic variability
הרחבה של התפקיד התחבירי	צמצום בתפקיד התחבירי	Structural scope
ירידה במידת הצמידות המורפו-סינטקטית, כלומר הפיכה של מוספיות נטייה לצורנים קליטים והפיכה של צורן חבור לצורן פרוד	אבדן של גבולות לקסיקליים או מורפולוגיים, עלייה במידת הצמידות המורפו-סינטקטית	Bondedness
עלייה במידת העצמאות התחבירית	הפחתה במידת העצמאות התחבירית	Syntagmatic variability

החלתם של קריטריונים אלו על השינויים שחלו בתווית היידוע בעברית מלמדת כי אכן כיוון השינוי הוא מאלמנט פחות עצמאי לאלמנט יותר עצמאי, ושינוי זה מתבטא בכמה היבטים:

- א. Integrity: לא ניתן לומר כי הא הידיעה כצורן קליטי רכשה תוכן סמנטי חדש בהשוואה להא הידיעה בעבר, אולם תפוצתה החדשה מקטינה את הפער שבין ההיבט הצורני של היידוע לבין פירושו הסמנטי, ועל כן ניתן לומר כי יש עליה במידה שבה היא מבטאת תוכן סמנטי. מבחינה פונולוגית, אין עליה במספר הסגמנטים הפונולוגיים. השימוש היחידי שניתן לנתחו כשינוי פונולוגי הוא האפשרות להטעמה של הא הידיעה בביטויים כגון 'ה- בהא הידיעה'.
- ב. Paradigmaticity: הא הידיעה היתה חלק מקטגורית המעמד של השם. קטגוריה זו כללה מעמד נפרד (absolute), מעמד נסמך (construct), מעמד מיודע (emphatic). מערכת זו נשחקה בעברית בת-ימינו, ולכן ניתן לטעון שצורת המעמד המיודע כבר אינה חלק מפרדיגמה מורפו-סינטקטית. עדות לכך היא יכולתה של הא הידיעה להצטרף לצורת הנסמך.

ג. Paradigmatic variability: כפי שראינו, הא הידיעה כבר אינה מחוייבת לחלוטין בתהליכי התאם; ישנם הרכבים של ש"ע+ש"ת שבהם הא הידיעה מופיעה לפני האלמנט הראשון בצירוף, אך לא לפני הלוואים.

ד. Structural scope: הא הידיעה מצטרפת כיום גם לצירופים ולא רק למילים.

ה. Bondedness: בתור צורן קליטי, דרגת הצמידות שלה לבסיס פוחתת. דבר זה בא לידי ביטוי גם בירידה בדרגת הסלקטיביות של הא הידיעה. כפי שהראינו, בעוד שבעבר היא הצטרפה רק לשמות, כיום היא מצטרפת למגוון רחב יותר של בסיסים.

ו. Syntagmatic variability: אמנם הא הידיעה היא עדיין צורן חבור, אך לעיתים היא באה לפני מילות תפקוד אחרות, כגון מילת יחס (הלפני אחרון, הלקראת סוף שנה).

על-פי קריטריונים אלו, נראה כי ניתן לאפיין את השינוי במעמדה של הא הידיעה כשינוי של דה-גרמטיזציה. זהו תהליך בו כיווניות השינוי היא מאלמנט פחות עצמאי לאלמנט יותר עצמאי: הפיכתו של צורן נטייה לצורן קליטי (Deinflectionalization). כפי שהראינו לעיל, גם תהליך זה עדיין לא הושלם; בסביבות מסוימות ובתנאים מסוימים הא הידיעה מתנהגת כמוספית נטייה, ובאחרות – כצורן קליטי. אך כיוון השינוי הוא ברור. מצד שני, התנהגותה של הא הידיעה במבנה "ה – בהא הידיעה" מראה דרגת עצמאות גדולה יותר אף מזו של צורן קליטי: הצורן מוטעם, והוא מקבל משמעות יותר לקסיקלית "הכי טוב/טיפוסי". התנהגות זו מעלה את השאלה האם תהליך הדה-גרמטיזציה הוא בהכרח חד-שלבי. על שאלה זו לא ניתן לענות כרגע, משום שההתנהגות העצמאית הזו מוגבלת למבנה אחד בלבד. אך היא מעלה אתגר לתיאוריות של תהליכי דה-גרמטיזציה.

דוגמאות להפיכתו של צורן נטייה לצורן קליטי תועדו גם בשפות אחרות. הדוגמה המפורסמת ביותר היא השינוי שחל בצורן השייכות באנגלית ובשפות הסקנדינביות (דנית ושוודית), ממוספית נטייה המציינת את יחסת הגניטיב לצורן קליטי המציין קניין (אלן 1997, נורדה 2006). באנגלית עתיקה, המוספית –es היתה אחת מכמה צורני נטיית יחסת הגניטיב בשפה. תפוצת הצורנים השונים נקבעה על פי הבסיס שאליה הם הצטרפו. בהדרגה צורן זה הפך להיות צורן הגניטיב היחיד בשפה, והוא הצטרף לכל סוגי שמות העצם. האחדה זו של מופע צורן הגניטיב גרמה לכך שלא ניתן היה להבדיל אותו מצורן קליטי. החל מסוף המאה ה-14 כבר ניתן למצוא דוגמאות שבהן צורן זה אכן מצטרף בבירור למילה האחרונה בצירוף תחבירי ולא למילה הבודדת (אלן 1997). באנגלית מודרנית הצורן 's- הוא צורן קליטי המצטרף למילה האחרונה בצ"ש, כפי שמראה הדוגמה הבאה:

He married **the king of England's** daughter. 82

הסברים אפשריים לשינוי

מהו הגורם לשינויים בהתנהגותה הלשונית של הא הידיעה? קשה להצביע על בוודאות על גורם או גורמים ספציפיים שהביאו לשינוי, שכן שינויים בשפה לעולם אינם דטרמיניסטיים, הם אינם חייבים לקרות. אולם ניתן להעלות כמה השערות.

מכיוון שנראה שהשינוי התחיל בהתנהגותה של הא הידיעה במבני סמיכות, סביר להניח שישנו קשר בין שינויים שחלו במבנה הסמיכות לשינויים בהתנהגותה של הא הידיעה. שינוי אחד שחל במבנה הסמיכות עוד בלשון חז"ל היא הופעתה של הסמיכות הפרודה ש"ע+של+ש"ע לצד הסמיכות החבורה (אזר תשנ"ה 204-205). התבססות הסמיכות הפרודה גרמה להיחלשות קטגורית המעמד של השם, דהיינו היחלשות קטגורית היידוע של השם. היידוע הופך להיות מקטגוריה של השם לקטגוריה של הצירוף השמני. יידוע הגרעין כבר אינו נקבע ע"י יידוע הלוואי שלו. בעוד הסמיכות החבורה לקט הנכרי יכולה להתפרש רק כמיודעת, כי הנכרי מיודע, ניתן עכשיו להבחין בין הלקט של הנכרי ובין הלקט של נכרי (פאה ד, ט). בעוד הסמיכות החבורה לקט נכרי היא בלתי-מיודעת כי נכרי הוא בלתי מיודע, ניתן עכשיו להבחין בין לקט של נכרי לבין לקט של הנכרי, וגם האחרון ייחשב בלתי-מיודע למרות יידוע הלוואי. בסמיכות הפרודה, יידוע הגרעין הוא הקובע את יידוע המבנה, ולכן סימן היידוע של הגרעין הוא זה המסמן את המבנה כולו כמיודע (הבחנות ברוח זו מופיעות כבר אצל רוזן 1956, 62).

בעברית בת-ימינו הפכה הסמיכות הפרודה למבנה העיקרי להבעת שייכות (רוזן 1957, 119, ברמן 1978, 233, שלזינגר ורביד 1998). תפקודה של הא הידיעה כמיידעת את הצירוף כולו עשויה להשפיע על ניתוח מחדש של המבנה התחבירי של הסמיכות הפרודה: הא הידיעה נתפסת כצורן המצטרף לצירוף כולו, ולא לגרעין בלבד:

83. [[הבת] [של האכר]] < [[ה]בת של האכר]]

שינוי דומה ניכר בהבדל שבין הארמית התנכ"ית לארמית הסורית, למשל. גם בארמית התמוטטה מערכת המעמד ביחד עם שינוי תכונות היידוע (אף כי הדברים התרחשו בקצב שונה בדיאלקטים המזרחיים והמערביים). אך בארמית קרה משהו אף דרמטי יותר מאשר בעברית: הסמיכות החבורה נעלמה לגמרי (פרט להרכבים ולעמדה פרדיקטיבית) והוחלפה לחלוטין בסמיכות פרודה (נלדקה 1904). בארמית הביא הדבר להעלמות קטגוריית המעמד בכלל, כולל ההבחנה בין מעמד פרוד למיודע. תווית היידוע לא הפכה לתווית של הצירוף כולו, כפי שקורה עכשיו בעברית, אלא איבדה את תפקידה לחלוטין והפכה לחלק קבוע במורפולוגייה של כל שם, שאינו קובע את מעמדו; דהיינו היידוע איבד כל תוכן סמנטי, והוא אינו מבטא עוד דבר.²³

²³ ייתכן כי השוני בתהליכי השינוי בין העברית לארמית נובע גם מהעמדה השונה של תווית היידוע בשתי השפות: בעברית זוהי תחילית, בארמית – סופית. ייתכן כי קשה יותר לנתח מחדש סופית כצורן קליטי המצטרף לצירוף כולו, משום שכסופית הוא אינו מופיע לפני כל הצירוף אלא אחרי הגרעין.

שינוי נוסף חל בשימוש של מבנה הסמיכות החבורה. בתקופת ההשכלה הסמיכות הפכה לדרך תצורה מאוד נפוצה לגזירת לקסמות חדשות, ההרכב (ניר 1993, אורנן 2003, 77-78). אמנם בעברית בת-ימינו זו אינה דרך התצורה המועדפת ליצירת ערכים מילוניים חדשים, אך זו עדיין דרך נפוצה למדי. שורצולד (2001) מצאה כי מתוך מדגם תחדישי המילים שבדקה במילון ההווה של בהט ומישור תשנ"ה, 16.5% היו הרכבים. רביד ושלזינגר (1995) מצאו כי 19% מצירופי הסמיכות החבורה בלשון הכתובה והדבורה כאחד הם צירופים ממולנים, כלומר נתפסים כלקסמה במילון המנטלי של הדוברים (ברמן ורביד 1986). ייתכן כי דוברי השפה תופסים מבני סמיכות שהם הרכבים כלקסמה אחת, ולפיכך מקדימים את הא הידיעה להרכב כולו (כך מציעה ברמן 1978, 250), אולי גם באנלוגיה להלחמים כדוגמת *כדורגל*, *מחומר* וכו'.

ייתכן גם שהקדמת הא הידיעה להרכב כולו מושפעת ממגע בין שפות. כאהן (2013) מציעה כי איפיונים תחביריים מסויימים של הספרות החסידית משקפים השפעה של היידיש. למשל, במבני סמיכות המשמשים כהרכבים בעברית, ומשמשים כהרכבים נטועים גם ביידיש, תווית היידוע מצטרפת לנסמך ולא לסומך: *הראש ישיבה*. צורה זו של יידוע מקבילה ליידוע ההרכב ביידיש: *דער ראש ישיבה der rosh yeshive*. צורת יידוע זו מצויה גם בכמה הרכבים המורכבים משם עצם ושם תואר: *החיות רעות*, שוב בהקבלה ליידיש: *דוא חיעס רעאס di khayes roes*.

נראה, אם כך, כי יש לפחות שלושה גורמים אפשריים הנוגעים למעמדה של הסמיכות שעודדו את צירופה של הא הידיעה לנסמך ולא לסומך במבני סמיכות מסויימים: היחלשות קטגורית המעמד בשם וניתוח היידוע כמצטרף לצירוף כולו, תפיסת הרכבים כלקסמה אחת ומגע בין שפות. בנוסף, ייתכן ויש גורם נוסף שאינו נוגע למבנה הסמיכות: מבנהו של הצירוף התוארי. בתיאורים של לשון המקרא (למשל, וולטקה וא'קונור 1991, גזנויס [בתוך קאוטש 1910]) התייחסות למבנה הצירוף התוארי היא קצרה ביותר, והמשלימים היחידים המצויינים הם משלימי ערך היתרון וההפלגה. כך גם בהתייחסות ללשון חז"ל (אזר, תשנ"ה). צירופים תואריים תמיד פותחים בתואר עצמו, בגרעין, ולפיכך הצטרפותה של הא הידיעה מכורח תהליכי התאם היא לתואר. לעומת זאת, בדוגמאות שהבאנו לעיל אנו מוצאים מגוון של מאייכים בצירופים תואריים, וחלק גדול מהם מקדימים את הגרעין התוארי: מילות דרגה (*מאוד*, כל כך), כמתים (*מעט*, *כמה*, *חצי*), מילות שלילה (*לא*, *לאו*), תוארי פועל (*עדיין*, *לפעמים*). קיומם של צירופים תואריים שאינם פותחים בגרעין התוארי אלא במילת פונקציה כלשהי מהווים אתגר למימוש ההתאם ביידיעה. נראה כי הפתרון של דוברי השפה הוא להקדים את הא הידיעה לצירוף התוארי כולו, ולא לצרפה לגרעין (שאינו בהכרח המילה הראשונה בצירוף). ייתכן שהדבר התאפשר גם בשל הניתוח מחדש של הא הידיעה בסמיכות הפרודה כמצטרפת לצירוף ולא לגרעין. התוצאה של תהליך זה היא הרחבת הקטגוריות הלקסיקליות שאליהן מצטרפת הא הידיעה, וערעור הקשר ההדוק בינה לבין קטגורית השם.

ניתן לטעון כי למעשה השינוי בצירוף התוארי אינו שינוי בהתנהגותה של הא הידיעה כלל, שכן גם בלשון המקרא ובלשון חז"ל וגם בעברית בת-ימינו הא הידיעה מצטרפת לאיבר הראשון בצירוף. השינוי הוא במבנה הצירוף עצמו, ובייחוד במיקומו של הגרעין התוארי בתוך הצירוף. ואם אכן כך הדבר, ייתכן

שמדובר בשתי תופעות שמקורן שונה: הקדמת היידוע בסמיכות היא אכן שינוי בהתנהגותה של הא הידיעה, ואלו הצטרפותה של הא הידיעה למגוון של קטגוריות לקסיקליות נובעת מהשינוי שחל במבנה הצירוף התוארי.

קשה לקבוע בוודאות איזה תיאור של מצב העניינים הוא המדויק. אך אנו סבורות כי גם אם לשת התופעות מקור שונה, הרי שהן משפיעות זו על זו ומזינות זו את זו, כך ששינויים קטנים בכמה מבנים או מערכות בשפה יכולים לחבור האחד אל השני כדי ליצור בסופו של דבר שינוי מערכתי כולל יותר. נראה שמבנה הסמיכות משחק כאן תפקיד מרכזי. זהו אכן המבנה הראשון שלגביו מצאנו התייחסויות של בלשנים להתנהגותה החריגה של הא הידיעה. התפשטות המבנה שבו הא הידיעה מצטרפת לנסמך יכלה לשמש בסיס לשינויים נוספים, למשל במבני סמיכות אחרים כגון סמיכות שם-תואר (הטוב-לב) ומבנה שם המספר (השלושה ילדים). במקביל, שינויים במבנה הצירוף התוארי והשימוש המתרחב בסמיכות פרודה להבעת שייכות הביאו לכך שלא ניתן לנתח את הא הידיעה אלא כצורך המצטרף לצירוף ולא למילה. קיומם של הרכבים רבים המורכבים משם-עצם ושם-תואר מוביל לשלב נוסף בתהליך השינוי – אי-השתתפותה של הא הידיעה בתהליכי התאם במקרים מסוימים (המכירה פומבית). כרגע שינוי זה עדיין אינו נפוץ מאוד, וניתן למצוא במנועי החיפוש מקרים רבים הרבה יותר של שמירה על התאם ביידוע (המכירה הפומבית, 16,000 תוצאות בגוגל, ספטמבר 2012) מאשר מקרים של היעדר התאם (2,060 תוצאות בגוגל, ספטמבר 2012). אך מקרים של היעדר התאם כבר אינם נדירים בהרכבים^{24, 25}.

היווצרות ניגוד מבני חדש בשפה

ברוב המקרים, השינוי שחל בהא הידיעה אינו יוצר ניגוד סמנטי או פונקציונאלי בין שני מבנים. הניגוד בין בית הספר ל-הבית-ספר הוא ניגוד משלבי, לא פונקציונאלי. כך גם הניגוד בין הטיגון העמוק לבין הטיגון עמוק. במקרים אחרים ההצטרפות של הא הידיעה לצירוף היא האפשרות היחידה הקיימת כיום להביע תוכן מסויים, וניתן למצוא צירופים אלו גם במשלב פורמאלי גבוה, כגון: מושג המבטל את ההבדלים בין כל הלא-יהודים (מדור "תרבות וספרות" של הארץ לראש השנה, 16.9.12 עמ' 6). אך ישנו מבנה אחד שנראה כי בו החלופות הקיימות אינן חלופות משלביות בלבד אלא גם יוצרות ניגוד סמנטי חדש בשפה. זהו המבנה של שם-מספר+ש"ע: שלושת הילדים לעומת השלושה ילדים. אמנם במקרים רבים הניגוד כאן גם הוא ניגוד משלבי, כבדוגמאות הבאות:

²⁴ תמונה דומה של תהליך שינוי שהחל במבנה ספציפי ובסופו של דבר הפך לשינוי מערכתי מוצגת ע"י אלן (1997) בתיאורה את השלבים השונים של הפיכת צורן הגניטיב באנגלית העתיקה לקליטי באנגלית מודרנית. דוגמאות מוקדמות יחסית לצורן גניטיב שמצטרף לצירוף הן מבני איחוי, שבהן לעתים הצורן הצטרף רק לרכיב השני במבנה ולא לשני הרכיבים, וכן מבני תמורה, כגון המלך דוד, אדוננו המלך, שבהם הגניטיב הופיע רק על המילה האחרונה בצירוף. דוגמאות אלו מצויות לצד דוגמאות שבהן יחסת הגניטיב מופיעה על שני הרכיבים במבני תמורה או איחוי. רק בשלב מאוחר יותר נמצאות דוגמאות לכך בצורן הגניטיב מצטרף לצירופים שהמילה האחרונה בהם אינה השם המציין את בעל הקניין.

²⁵ מצב עניינים זה מזכיר במידה מסוימת את התפשטותם של שינויים פונולוגיים כפי שהם מוצגים בתיאורית ה-Lexical diffusion. תיאוריה זו, שהוצעה ע"י וואנג (1969) טוענת כי שינויים פונולוגיים מתחילים במילה מסוימת או מילים ספורות מסוימות בלבד, ואינם חלים בבת-אחת על כל המילים המכילות את הסביבה הפונולוגית הרלבנטית. רק לאחר מכן, בצורה הדרגתית, השינוי קונה אחיזה במילים נוספות המכילות את הסביבה הפונולוגית הרלבנטית.

84. אני לא רוצה אפילו להתחיל לדבר על **החמישה ספרים המטופשים** שמועמדים לפרס השנה

<http://www.ynet.co.il/Ext/App/TalkBack/CdaViewOpenTalkBack/0,11382,L-2630016-2,00.html>

85. **חמשת הספרים** שנכנסו ל"רשימה הקצרה" ומועמדים לזכייה בפרס הגדול על סך 150 אלף שקל הם...

<http://www.calcalist.co.il/consumer/articles/0,7340,L-3552944,00.html>

בשתי דוגמאות אלו המדבר מתייחס לחמישה ספרים מסוימים, ונראה שההבדל בין שני המבנים הוא אכן הבדל משלבי. בדוגמה הבאה הדוברת משתמשת בשתי התבניות באותו המשפט ובאותו ההקשר, ונראה שעבורה הן שתי חלופות סגנוניות (ייתכן שהשימוש בחלופה הנורמטיבית בצירוף שני ספרי *ההמשך* מונעת מכך שלפנינו צירוף בתוך צירוף).

86. אני מ-ת-ה על פרסי ג'קסון יש לי את כל **החמישה ספרים** ואת **שני ספרי ההמשך** וקראתי הכל אבל

בעברית

http://www.facebook.com/permalink.php?id=226149197418360&story_fbid=431969880169623

אך נראה שיש סביבות שבהן יש ניגוד סמנטי בין השניים. המבנה הנורמטיבי הוא בעל ציון מיוחד, ומציין אובייקטים, למשל קבוצות מקסימאליות של ספרים בדוגמאות 87-88:

87. ... אני מתאר לעצמי שקראתם הרבה ספרים, אבל מהם **חמשת הספרים הטובים ביותר?** הרשימה

שלי... :

<http://www.fxp.co.il/archive/index.php/t-1121151.html>

88. **בין חמשת הספרים** שהייתי לוקח לאי בודד

<http://tworead.com/?p=2353>

שלא כבדוגמאות 87-88, בדוגמאות 89-90 אין מדובר בחמישה ספרים מסוימים, אלא בספרים כלשהם בכמות של חמישה:

89. וכל זה בגלל "אוגרים סיביריים" של תומר גרוסברג שהגיע לספריה שלי, אני חושב, במסגרת מבצע

החמישה ספרים במאה של סלקום בקיץ האחרון.

<http://dubikan.com/archives/91>

90. קצב הקריאה שלי גם כך בסביבות **החמישה ספרים בחודש**

<http://www.tapuz.co.il/forums2008/viewmsg.aspx?forumid=276&messageid=117994378>

בדוגמאות האחרונות אין מדובר בקבוצה מקסימאלית של ספרים, אלא בכמות מקסימאלית. אנו נקרא ליידוע כזה "יידוע הכמות". כאמור, אין זה ציון מיוחד של אובייקטים כי אם של כמות. מבחינת

האובייקטים, הצירוף אינו מידוע; הוא אינו מציין ספרים מסוימים, כי אם כמות -- חמישה במאה, חמישה בחודש. הביטוי המידוע של הכמות מתבקש כאן על פני הביטוי הבלתי מידוע, מכיוון שאלה משפטים שהם אמיתיים עבור הכמות המקסימאלית ולא עבור כמויות חלקיות (המבצע אינו של ארבעה ספרים במאה, והקצב אינו של ארבעה ספרים בחודש). הביטוי המידוע, המביע מקסימאליות במשמעותו, הוא אינפורמטיבי יותר מן הביטוי הבלתי-מידוע, הכולל במשמעותו גם כמויות חלקיות. יידוע הכמות מתאים איפוא במבנים מסוימים יותר מאשר ביטוי בלתי מידוע של הכמות. אולם מעבר לכך, הנקודה העיקרית שברצוננו לציין היא כי השימוש במבנה הנורמטיבי איננו מתאים ליידוע הכמות:

91. # במסגרת מבצע **חמשת הספרים במאה** של סלקום בקיץ האחרון.

92. # קצב הקריאה שלי גם כך בסביבות **חמשת הספרים בחודש**.

הצירוף **חמשת הספרים** מציין ספרים מסוימים בכמות של חמישה. אך בהקשרים לעיל אין מדובר בספרים מסוימים אלא בספרים כלשהם, ולכן הצירוף **חמשת הספרים** אינו מתאים כאן.

יידוע הכמות מופיע גם בדוגמאות הבאות:

93. מרוקנים את הזרעים הענקיים שקוטרם יכול לעבור את **החמישה סנטימטרים**, כדי להכין ענקים ומיני קמעות למזל טוב.

mooncatom.wordpress.com/2010/04/28/שועויעית-הים/

94. אחת השאלות שהורים מתלבטים בה כעת היא מה המתנה הראויה למורה או לגננת, שתהיה נחמדה, אבל שלא תכביד מדי על תקציב המשפחה. להלן כמה רעיונות, כשהעלות למשפחה לא עוברת את **החמישה ש"ח**!

www.articles.co.il/tags.php?page=64&tag=תנ

95. בנייתו מצב קצר עם אשתי החלטנו שיהיה יותר טוב לקחת אותו משם לפני שיפתח אנטי לנושא, וכפרה על **החמישים שקל** כניסה

<http://www.tapuz.co.il/pets/artinfo.asp?CID=622&SID=12...4878%E2%80%8F>

גם כאן אין אפשרות להביע את יידוע הכמות באמצעות המבנה הנורמטיבי:²⁶

96. # קוטרם יכול לעבור את **חמשת הסנטימטרים**

²⁶ האפשרות להביע את הכמות ללא יידוע בכלל היא גם כאן אינפורמטיבית פחות, כיוון שאלה שוב משפטים שאינם נכונים לכמויות חלקיות: כאשר זה ראוי לציון שניתן לעבור חמישה סנטימטרים, אין זה אומר שראוי לציון שניתן לעבור ארבעה; כאשר העלות למשפחה אינה עוברת חמישה שקלים אין זה אומר שהיא אינה עוברת ארבעה; וכאשר הכניסה עולה חמישים שקלים אין זה אומר שהיא עולה ארבעים.

97. # העלות למשפחה לא עוברת את חמשת הש"ח

98. # כפרה על חמישים השקלים כניסה

ניתן למצוא את יידוע הכמות גם כשהוא מוצרך בתוך צירופי יחס, למשל בצירוף היחס של עם שהוא משלים של השם משפחות בצירוף הבא:

99. א. המשפחות עם השלושה ילדים

ב. # המשפחות עם שלושת הילדים

יידוע הכמות שבתוך צירוף היחס ב-99א' מושרה ע"י ההתאמה ליידוע הצירוף כולו, בדומה להתאמה בצירוף הילדה עם הצמות הארוכות שהוזכר בדוגמה ב' לעיל. היידוע של השלושה ילדים ב-99א' אינו יידוע של אובייקטים; אין מדובר בילדים מסוימים, אלא במספר מסוים של ילדים. לעומת זאת, המבנה הנורמטיבי ב-99ב' מציין שלושה ילדים מסוימים, ולא כמות של שלושה ילדים. ולכן אין הוא ביטוי נאות כמשלים ל-המשפחות עם... שם דרוש ביטוי המתאר סוג/כמות מבלי לציין אובייקטים מסוימים, שכן שלושה ילדים מסוימים אינם יכולים להיות שייכים אלא למשפחה אחת.

ההבדל הסמנטי בין שני המבנים עם הא הידיעה יכול לספק פתרון לדו-משמעות המוכרת בלשונות העולם (הייקוק 1995). המשפט הבא, המכיל צירוף בלתי מיודע, הוא דו משמעי, שכן הסכמתנו יכולה להיות מכוונת לתרגילים מסוימים או לכמות מסוימת של תרגילים:

100. הסכמתנו לפתור שלושה תרגילים.

אך נראה שדו-משמעות זו באה על פתרונה במבנה המיודע:

101. המורה דרש שנפתור יותר משלושת התרגילים שהסכמתנו לפתור.

102. המורה דרש שנפתור יותר מהשלושה תרגילים שהסכמתנו לפתור.

נראה לנו שיש נטייה לפרש את משפט 101 עם המבנה הנורמטיבי כמציין תרגילים מסוימים שהסכמתנו לפתור, בעוד שאת משפט 102 עם יידוע הכמות ניטה לפרש כמתייחס למספר התרגילים שהסכמתנו לפתור, ואינו מציין את התרגילים עצמם.²⁷

חוסר המסוימות של האובייקטים המצוינים ביידוע הכמות ניכרת בשימוש בהם כאומדנים במקרים רבים, המביעים ערך משוער שהוא מדויק אף פחות מן הצירוף הבלתי מיודע. למשל בדוגמה הבאה, החסכון הוא בסביבות מאה שקלים, ואילו בלא הא הידיעה הדיוק דווקא עולה, כיוון ש-מאה שקל מציין חיסכון של מאה שקלים בדיוק:

²⁷ משפט הזיקה המצטרף ליידוע הכמות ב-101 ו-102 הוא משפט זיקה המכונה בספרות הבלשנית משפט זיקה כמותני (amount relative), מאז מאמרו של קרלסון 1977, שהיה הראשון שעמד על כך שהצירוף השמני אליו הוא מצטרף מציין כמות מקסימאלית, ואי-לכך היידוע שלו אינו יידוע של אובייקטים אלא יידוע של כמות.

www.isra-wordpress.com/?doing_wp_cron&paged=3

מעבר לכך, יידוע הכמות ב- 103 גורר מקסימאליות, דהיינו מדובר בחסכון של מחיר האחסון במלואו. בלא היידוע מדובר בחסכון שהוא חלקי למחיר האחסון.

נראה, אם כן, כי האפשרות להקדים את הא הידיעה לצירוף הפותח בשם מספר מביא להיווצרות של צורה דקדוקית חדשה המתפרשת כיידוע כמות: צירוף שם-מספר שבו שם העצם אינו מיודע והיידוע מתייחס להערכה של הכמות בלבד. לעומת זאת, במבנה הנורמטיבי שם העצם מיודע והינו בעל ציון מיודע. התפתחות זו מתאימה למגמה של צמצום הפער שבין היידוע לבין פירושו הסמנטי. בכל אחד מן המבנים, הרכיב המיודע הוא גם זה שהוא בעל ציון מיודע. מכיוון שאלה רכיבים שונים, מתקבל ניגוד משמעות בין המבנים.

סיכום

במאמר זה הצגנו את השינוי שעובר על תוית היידוע – הא הידיעה – בעברית בת-ימינו. שינוי זה מתמקד בקשר שבין הא הידיעה לבסיס שאליו היא מצטרפת. למרות שהיא עדיין צורן חבור מבחינה מורפולוגית, היא הופכת פחות חבורה ויותר עצמאית ביחס לבסיסה. עצמאות זו מתבטאת בכך שהיא מצטרפת למגוון רחב יותר של בסיסים, היא מצטרפת לצירוף ולא למילה הבודדת, ולעתים אינה משתתפת בתהליכי התאם דקדוקי. התנהגויות אלו אופייניות יותר לצורנים קליטיים מאשר לצורני נטייה, ואכן טענתנו היתה כי הא הידיעה נמצאת בתהליך של שינוי שבו היא הופכת מצורן נטייה לצורן קליטי.

תהליך שינוי זה עדיין לא הושלם; אנו נמצאים בעיצומו. הא הידיעה עדיין אינה מתנהגת כצורן קליטי לכל דבר, אך כבר אינה מתנהגת גם כצורן נטייה לכל דבר. בסביבות רבות היא משתתפת בתהליכי התאם, אך באחדות לא. בצירופים שמניים המורכבים מגרעין ש"ע ולוואים שהם צירופי תואר, היא מצטרפת לגרעין (הצטרפות ברמת המילה) ולכל אחד מהצירופים התואריים (הצטרפות ברמת הצירוף). במבני סמיכות היא מצטרפת לנסמך במקרים רבים, אך החלופה הנורמטיבית – הצטרפות לסומך – עדיין קיימת.

העובדה שאנו נמצאים בעיצומו של תהליך השינוי נותנת לנו אפשרות מרתקת לעקוב אחר תהליך של שינוי לשוני כפי שהוא מתרחש בזמן אמת. מעקב זה מתאפשר גם תודות לאפשרויות התייעוד והחיפוש העדכניות. היכולת לחפש דוגמאות באמצעות מנועי חיפוש במרשתת פותחת קורפוס עצום למחקר ומאפשרת להגיע לשימושים לשוניים אותנטיים של דוברי השפה. ניתוח הנתונים שאספנו הראה, ראשית, כי תהליך השינוי הוא תהליך הדרגתי, שמתרחש לאורך זמן, ובזמן התרחשותו יש מצב שבו המערכת אינה "נקייה", ואינה כוללת רק קטגוריות מובחנות היטב. הא הידיעה כיום אינה צורן קליטי לכל דבר, וגם אינה צורן נטייה לכל דבר. היא מעין יצור-כלאיים, וישנן וריאציות שונות בסביבות לשוניות שונות ובקרב דוברים שונים ומשלבים שונים. שנית, ניתן לראות גם כי השינוי אינו מתחיל כשינוי מערכתי כללי, אלא מתחיל במבנה לשוני אחד, ואח"כ הוא מתפשט למבנים אחרים. שינויים מבניים בתחומים

אחרים בשפה יכולים גם הם להשפיע ולחבור לשינוי המתרחש, וחבירה זו יכולה בסופו של דבר להביא לשינוי מערכתי. במקרה של הא הידיעה, שיערנו כי השינויים במבנה ובשימושי הסמיכות תרמו לתחילתו של התהליך, שהתפשט אחר-כך גם להרכבים שאינם סמיכות ולמבנה צירוף שם המספר. השינויים שחלו במבנה הצירוף התוארי ייתכן שגם הם תרמו את תרומתם להחלשת הקשר בין הא הידיעה לבסיסים שמניים. חבירתם של שינויים אלה מביאים כנראה לשינוי מערכתי גדול יותר במעמדה של הא הידיעה. בדיקתם של צירופים שמניים עם שמות מספר מלמדת כיצד הימצאותם של שני מבנים חלופיים בשפה גורמת פעמים רבות להיווצרותו של בידול סמנטי או פונקציונאלי ביניהם. האפשרות לצרף את הא הידיעה לשם המספר (החמישה ספרים) או לשם העצם (חמשת הספרים) מאפשרת לשפה ליצור הבדל בין יידוע הכמות ליידוע של שם העצם. נראה שהאפשרות להביע את יידוע הכמות ולהבדילו מיידוע שם העצם הופכת להיות מושרשת בשפה, עד כדי כך שהצורה הנורמטיבית נשמעת לא קבילה בהקשרים הדורשים יידוע כמות.

לבסוף, לניתוח תהליך השינוי שעוברת הא הידיעה יש חשיבות גם לתיאוריות של שינויים היסטוריים בשפה. כיוון השינוי במעמדה של הא הידיעה – מצורן נטייה לצורן קליטי – מנוגד לכיוון השינוי הרגיל בתהליכי גרמטיזציה, ואנו איפיינו אותו כאחד מסוגי השינויים הנכללים תחת הכותרת של דה-גרמטיזציה. העיסוק בתופעת הדה-גרמטיזציה הוא עדיין חדש יחסית. בשונה מתופעות הגרמטיזציה, שתועדו ונחקרו בשפות רבות, תופעות הדה-גרמטיזציה עדיין אינן מובנות היטב ועדיין אין הסכמה בין החוקרים לגבי מהותן וטיבן. לפיכך כל תופעה שניתן להכלילה תחת הכותרת של דה-גרמטיזציה יכולה להוסיף ליכולתנו לחקור את הדה-גרמטיזציה ולהבין אותה, ויש חשיבות רבה לתעד תופעות כאלו במגוון גדול של שפות ומשפחות שפות. למשל, הראינו כי הא הידיעה מקבלת עצמאות פונולוגית ואפשרות להטעמה במבנה מסוים (ה- בהא הידיעה). אם עצמאות זו תתפשט גם למבנים אחרים, ייתכן שניתן יהיה לטעון שהא הידיעה לא רק הופכת לצורן קליטי אלא גם מתנתקת מבסיסה. אם תהליך כזה אכן יקרה, נמצא תהליך של דה-גרמטיזציה שהוא דו-שלבי ולא חד-שלבי. תהליך שכזה עדיין לא תועד במחקר הבלשני, ולפיכך הועלתה הסברה שתהליכי דה-גרמטיזציה הם תמיד חד-שלביים. אמנם כרגע לא נראה שהא הידיעה מתנתקת מבסיסה במבנים אחרים, וייתכן שאכן היא תמשיך להיות צורן חבור. אך הייחודיות של המצב שלפנינו, שבו אנחנו יכולים לעקוב אחר תהליך שינוי לשוני של דה-גרמטיזציה תוך כדי התהוותו, פותחת חלון הצצה מרתק לאופן שבו שינויים לשוניים מתהווים ומתפתחים.

- Abbott, Barbara. 2004. "Definiteness and indefiniteness." in R. Horn and Gregory Ward (eds.) *Handbook of Pragmatics*, Oxford: Blackwell. 122-149.
 אבוט 2004 = R. Horn and Gregory Ward (eds.) *Handbook of Pragmatics*, Oxford: Blackwell. 122-149.
 אגמון פרוכטמן 1982 = אגמון-פרוכטמן, מאיה. 1982. הידוע והסתום: קטגוריות של ידוע ותיחום בעברית הישראלית. תל-אביב, פפירוס.
 אורנן 2003 = אורנן, עוזי. 2003. המילה האחרונה. חיפה, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
 אזר תשנ"ה = אזר, משה. תשנ"ה. תחביר לשון המשנה. ירושלים: הוצאת האקדמיה ללשון העברית.
- Allen, C. L. 1997. "The origins of 'group genitive' in English." *Transactions of the Philological Society* 95;1, 11-131.
 אלן 1997 = Allen, C. L. 1997. "The origins of 'group genitive' in English." *Transactions of the Philological Society* 95;1, 11-131.
- Barth, Jakob. 1913. *Die Pronominalbildung in den Semitischen Sprachen*. = 1913 בארת Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
 בארת 1913 = Barth, Jakob. 1913. *Die Pronominalbildung in den Semitischen Sprachen*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Bybee, J. and W. Pagliuca 1985. "Cross-linguistic comparison and the development of grammatical meaning." In J. Fisiak (ed), *Historical Semantics, Historical Word Formation*. The Hague: Mouton. pp. 59- 83
 בייבי ופליוקה 1985 = Bybee, J. and W. Pagliuca 1985. "Cross-linguistic comparison and the development of grammatical meaning." In J. Fisiak (ed), *Historical Semantics, Historical Word Formation*. The Hague: Mouton. pp. 59- 83
- Bybee, J., Perkins R. and Pagliuca, W. 1994. *The Evolution of Grammar :Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago:University of Chicago Press.
 בייבי, פרקינס ופליוקה 1994 = Bybee, J., Perkins R. and Pagliuca, W. 1994. *The Evolution of Grammar :Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago:University of Chicago Press.
- בלאו תש"ע = בלאו, יהושע. תש"ע. תורת ההגה והצורות של לשון המקרא. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית.
 בלאו תש"ע = בלאו, יהושע. תש"ע. תורת ההגה והצורות של לשון המקרא. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית.
- בר-אשר תשמ"ה = מ' בר-אשר, "מחקר הדקדוק של לשון חז"ל - הישגיו, בעיותיו ותפקידיו (על פי העדויות שבכתב)", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות, הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ה, עמ' 3 – 38.
 בר-אשר תשמ"ה = מ' בר-אשר, "מחקר הדקדוק של לשון חז"ל - הישגיו, בעיותיו ותפקידיו (על פי העדויות שבכתב)", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות, הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ה, עמ' 3 – 38.
- Berman, Ruth A. (1978). *Modern Hebrew Structure*. Tel Aviv: University Publishing Projects. = 1978 ברמן
 ברמן 1978 = Berman, Ruth A. (1978). *Modern Hebrew Structure*. Tel Aviv: University Publishing Projects.
- ברמן ורביד 1986 = ברמן, רות ארונסון ודורית רביד. 1986. "על דרגת המילון של צירופי סמיכות." בלשנות עברית 24, עמ' 5-22.
 ברמן ורביד 1986 = ברמן, רות ארונסון ודורית רביד. 1986. "על דרגת המילון של צירופי סמיכות." בלשנות עברית 24, עמ' 5-22.
- גושן-גוטשטיין, לבנה ושפאן תשכ"ט = גושן גוטשטיין, משה, זאב ליבנה ושלמה שפאן ז"ל. תשכ"ט. הדקדוק העברי השימושי. ירושלים ותל-אביב: הוצאת שוקן.
 גושן-גוטשטיין, לבנה ושפאן תשכ"ט = גושן גוטשטיין, משה, זאב ליבנה ושלמה שפאן ז"ל. תשכ"ט. הדקדוק העברי השימושי. ירושלים ותל-אביב: הוצאת שוקן.
- Gzella, Holger. 2006. "Die Entstehung des Artikels im Semitischen: Eine 'phönizische' Perspektive." *Journal of Semitic Studies* 51, pp.1-18.
 גזלה 2006 = Gzella, Holger. 2006. "Die Entstehung des Artikels im Semitischen: Eine 'phönizische' Perspektive." *Journal of Semitic Studies* 51, pp.1-18.

- Kautzsch, Emil (ed.). 1910. *Gesenius' Hebrew Grammar*, trans. = [1910 קאוטש] גזניוס
by Arthur Ernst Cowley. Oxford: Clarendon Press.
- Glinert, L. 1991. *The Grammar of Modern Hebrew*. Cambridge: =1991 גלינרט
Cambridge University Press.
- Doron, Edit. 1983. *Verbless Predicates in Hebrew*. PhD Dissertation. The = 1983 דורון
University of Texas at Austin.
- Doron, Edit & Irit Meir (2013). "The construct – Modern Hebrew." = 2013 דורון ומאיר
In Khan, G. (ed.): *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*,
Boston, MA: Brill.
- Danon, Gabi. 2001. "Syntactic definiteness in the grammar of Modern = 2001 דנון
Hebrew." *Linguistics* 39.6, pp. 1071–1116.
- Danon, Gabi. 2008. "Definiteness agreement with PP modifiers." In =2008 דנון
Sharon Armon-Lotem, Gabi Danon and Susan Rothstein (eds) *Current Issues in
Generative Hebrew Linguistics*. John Benjamins, pp. 137-160.
- Danon, Gabi. 2008. "Definiteness spreading in the Hebrew construct = 2008 דנון
state." *Lingua* 118, pp. 872–906.
- דנון 2008ג = דנון, גבי. 2008. "התוכן הסמנטי של 'את'." בתוך גליה חטב (עורכת): בלשנות עברית
תאורטית. האוניברסיטה העברית: מאגנס. עמ' 253-277.
- Huehnergard, John, 1997. *A Grammar of Akkadian*. Winona Lake: = 1997 הונרגרד
Eisenbrauns.
- Huehnergard, John. 2005. "Features of Central Semitic". in A. Gianto = 2005 הונרגרד
(ed.) *Biblical and Oriental Essays in Memory of William L. Moran* (Rome), pp.
155–203
- Hopper, Paul J. & Elizabeth C. Traugott (2003): *Grammaticalization*. 2003 הופר וטראוגוט
Cambridge University Press. (2nd edition).
- Hawkins, John A. 1978. *Definiteness and Indefiniteness: A Study in = 1978 הוקינס
Reference and Grammaticality Prediction*. Atlantic Highland, NJ: Humanities
Press.
- Horn, Laurence R. and Barbara Abbott. (in press). "<the, a>: = הורן ואבוט בדפוס
(in)definiteness and implicature." In Joseph Keim Campbell, William

- Kabasenche, and Michael O'Rourke (Eds.), *Reference and Referring, Topics in Contemporary Philosophy, vol. 10*. Cambridge, MA: MIT Press
- Heim, Irena. 2011. "Definiteness and indefiniteness." In von Stechow, = 2011 היים
K., Maienborn, C. and Portner, P. (eds.) *Semantics: An International Handbook
of Natural Language Meaning, Vol 2*, 41, Berlin: de Gruyter.
- Heine, B. and T. Kuteva. 2002. *World Lexicon of = 2002 היינה וקוטבה
Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B. and M. Reh. 1984. *Grammaticalization and Reanalysis in = 1984 היינה ורה
African Languages*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Heycock, Caroline. 1995. "Asymmetries in Reconstruction." *Linguistic = 1995 הייקוק
Inquiry* 26, pp. 547-570.
- Haspelmath, Martin. 1999. "Why is grammaticalization irreversible?" = 1999 הספלמאת'
Linguistics 37, pp. 1043-1068
- Heller, Daphna. 2002. "On the construct state, uniqueness and genitive = 2002 הדר
relations." *Proceedings of IATL* 18.
- Wang, William S.-Y. (1969). "Competing changes as a cause of residue." = 1969 וואנג
Language 45, pp. 9-25.
- Waltke, B. K. and M. O'Connor. 1990. *An Introduction to = 1990 וולטקה וא'קונור
Biblical Hebrew Syntax*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Wintner, Shuly. 2000. "Definiteness in the Hebrew Noun Phrase." = 2000 וינטנר
Journal of Linguistics 36, pp. 319-363.
- Zwicky, Arnold M. & Pullum, Geoffrey K. 1983. "Cliticization vs. = 1983 זוויקי ופולום
inflection: the case of English *n't*." *Language* 59 (3), pp. 502-513.
- Hetzron, Robert. 1976. "Two principles of genetic reconstruction." = 1976 הצרון
Lingua 38, pp. 89-104
- Jespersen, Otto. 1949. *A Modern English Grammar on Historical = 1949 יספרסן
Principles. Part VII. Syntax*. London: George Allen & Unwin.
- Kahn, Lily. 2013. "Hasidic Hebrew." In Geoffrey Khan (ed.) *Encyclopedia = 2013 כאהן
of Hebrew Language and Linguistics*. Leiden: Brill.

- Lehmann, Christian (1985). "Grammaticalization: Synchronic variations = 1985 להמן
and diachronic change." *Lingua e Stile* **20**, pp. 303-318.
- Lehmann, Christian. 1995 [1982]. *Thoughts on grammaticalization*. = 1995 להמן
München / Newcastle: Lincom Europa.
- Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge Textbooks in = 1999 ליונס
Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Link, G. 1983. "The logical analysis of plurals and mass terms: A lattice- = 1983 לינק
theoretical approach." In Bäuerle, R., Schwartze, C., and von Stechow, A.,
editors, *Meaning, Use, and the Interpretation of Language*, pp. 302–323.
Walter de Gruyter, Berlin.
- Lipiński, Edward. 2001. *Semitic Languages: Outline of a Comparative = 2001 ליפינסקי
Grammar*. Orientalia Lovaniensia Analecta 80. Leuven/Paris: Peeters.
- Meillet, Antoine. 1912. "L'évolution des formes grammaticales. » *Scientia* = 1912 מאייה
(*Rivista di Scienza*) 12, pp. 384-400. Reprinted in his *Linguistique historique et
linguistique générale*. Champion, Paris, 1926. Reprinted by Klincksieck, Paris,
1951, pp. 13-148.
- Miller, P. 1992. « Postlexical cliticization vs. affixation: Coordination =1992 מילר
criteria. » In Canakis, C., Chan, G. & Denton, J. (Eds.), *Papers from the 28th
Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, pp. 382–396.
- Norde, Muriel. 2006. "Demarcating degrammaticalization: the Swedish s- = 2006 נורדה
genitive revisited." *Nordic Journal of Linguistics* 29:2, pp. 201-238.
. Oxford: Oxford University *Degrammaticalization* Norde, Muriel. 2009. = 2009 נורדה
Press.
- Norde, Muriel. 2010. "Degrammaticalization: three common = 2010 נורדה
controversies." In Stathi, Katerina, Elke Gehweiler & Ekkehard König (eds)
. Amsterdam / Philadelphia: John Grammaticalization. Current views and issues
Benjamins, pp. 123-150.
- ניר 1993 = ניר, רפאל. 1993. דרכי היצירה המילונית בעברית בת-זמננו. תל-אביב, בית ההוצאה לאור
של האוניברסיטה הפתוחה.

- Nöldeke, Theodor. 1904. *Compendious Syriac Grammar*. Translated by = 1904 נלדקה
James A. Crichton. London: Williams & Norgate.
- Strawson, P. F. 1950. "On referring." *Mind*, 59(235), pp. 320–344 = 1950 סטרוסון
- Siloni, Tal. 2001. "Construct states at the PF interface." In P. Pica and J. = 2001 סילוני
Rooryck (eds.) *Linguistic Variation Yearbook, Vol 1*. Amsterdam: John
Benjamins, pp. 229-266.
- Putnam, Hilary, (1973). "Meaning and Reference." In *Journal of* = 1973 פטנם
Philosophy 70, pp. 699-711.
- פיאמנטה 1964 = פיאמנטה, משה . 1964 . שימוש הזמנים, האספקטים והדרכים בלהג הערבי הירושלמי.
ירושלים : משרד ראש הממשלה, לשכת היועץ לענייני ערבים.
- Fleischmann, Suzanne. 1982. *The Future in Thought and Language: = 1982 פליישמן
Diachronic Evidence from Romance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frege, Gottlob. 1892. "Über Sinn und Bedeutung." *Zeitschrift für* = 1892 פרגה
Philosophie und Philosophische Kritik, pp. 25-50. Trans. as 'On sense and
reference', in P. Geach & M. Black, eds., *Translations from the philosophical
writings of Gottlob Frege*. Oxford: Blackwell, pp. 56-78 (1980).
- Pat-El, Naama. 2009. "The development of the Semitic definite article: A = 2009 פת-אל
syntactic approach." *Journal of Semitic Studies* LIV/1 Spring 2009, pp. 19-50.
- צרפתי 1989 = גב"ע צרפתי, "דרכי היידוע של הצירוף שם עצם ושם תואר בלשון-חכמים", בתוך מ"צ
קדרי וש' שרביט (עורכים, 1989), מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית, מוקדשים לזכרו
של ד"ר מנחם מורשת, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן. עמ' 153-168.
- Castellino, G.R. 1962. *The Akkadian Personal Pronouns and Verbal = 1962 קאסטלינו
System in the Light of Semitic and Hamitic*. Leiden: Brill
- Coffin, Edna A. & Shmuel Bolozky. 2005. *A Reference Grammar = 2005 קופין ובולוצקי
of Modern Hebrew*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, John. 2001. "The Hebrew Verb: A Grammaticalization Approach." = 2001 קוק
Zeitschrift für Althebraistik 14, pp. 117-143.
- Kurilowicz, Jerzy. 1965. "The evolution of grammatical categories." = 1965 קורילוביץ'
Esquisses Linguistique 2, pp. 38-54.

- Kripke, Saul. 1972. *Naming and Necessity*. Oxford, UK: Basil = 1972 קריפקה
Blackwell Pub.
- Carlson, Greg N. 1977. "Amount Relatives." *Language* 53,3, pp. 520- = 1977 קרלסון
542.
- Russell, Bertrand. 1905. "On denoting." *Mind* 14, pp. 479-493. = 1905 ראסל
- Ravid, Dorit. & Yitzhak Shlesinger. 1995. "Factors in the selection = 1995 רביד ושלזינגר
of compound-type in spoken and written Hebrew." *Language Sciences* 17, pp.
147-179.
- Rubin, Aaron D. 2005. *Studies in Semitic Grammaticalization*. Indiana: = 2005 רובין
Winona Lake.
- רוזן 1956 = רוזן, חיים. 1956. העברית שלנו: דמותה באור שיטות הבלשנות. תל אביב: עם עובד.
- רוזן 1957 = רוזן, חיים. 1957. עברית טובה: עיונים בתחביר. ירושלים, קרית ספר.
- רוזן 1985 = רוזן, חיים. 1985. "קווים לתולדות מערכת זמני הפועל בעברית" מחקרים בלשון א', -293
287, נדפס מחדש ב- *East and West: Selected Writings in Linguistics by Haiim B.*
Rosén, 1994, Volume III, pp. 410-417.
- שורצולד 2001 = שורצולד, אורה (רודריג): "דרכי תצורה וחינושי מילים בעברית בהיבט כמותי", בתוך
שורצולד א' וניר ר' (עורכים), 2001: ספר בן-ציון פישלר, תל-אביב, רכס הוצאה לאור, עמ'
265-276.
- שורצולד 2002 = שורצולד, אורה (רודריג). 2002. פרקים במורפולוגיה עברית. תל-אביב, בית ההוצאה
לאור של האוניברסיטה הפתוחה.
- שלזינגר ורביד 1998 = שלזינגר, יצחק ודורית רביד. 1998. "הסמיכות הכפולה בעברית החדשה: עודפות
או קיום עצמאי?" בלשנות עברית 43, 85-97.
- שרביט 1994 = שרביט, שמעון. 1994. פרקים בתולדות הלשון העברית, יחידה 3. תל-אביב, בית ההוצאה
לאור של האוניברסיטה הפתוחה.
- שרוי 1980 = Sharvy, R. (1980). "A more general theory of definite descriptions." *The*
Philosophical Review, 89(4), pp. 607-624.